

İSHAK HOCASI AHMED GÜZELHİSÂRÎ'NİN VAHDET-NÂME-İ ÂLEM-ENGİZ MESNEVÎSİ'NDE YARATILIŞ ve FELEKLER*

Nesrin SOFUOĞLU**

ÖZET

Kozmogoni ve astronomi asırlardır edebî eserlere konu olmuştur. Özellikle tevhîdler, na'tlar gibi dîni ve tasavvufî mesnevîlerde yaratılış ve feleklerle alakalı kavramlara yer verilmiş, her müellif kendi bilgi birikimine göre bu konuları eserinde dile getirmiştir. Aynı şekilde dîvan şairleri de felekler ve yaratılışla ilgili motifleri beyitlerine dâhil etmişler, benzetme yoluyla da olsa feleklerle ilgili terimleri sıkça kullanmışlardır. Türk-İslam Edebiyatı araştırmacılarının metin tahlili çalışmalarında başvurabilecekleri astronomiye ve feleklere dair bütün terminolojiyi hâvî derli toplu bir kaynağın olmayışı dikkatimizi celbetmiştir. Bundan dolayı bu makalenin sözkonusu alanda çalışanlar için faydalı olacağını düşündük.

Çalışmamızda hem bir astronomi bilgini hem de yetenekli bir şair olan İshak Hocası'nın *Vahdet-nâme* mesnevîsinde yaratılış ve felekler konusunu nasıl ele aldığı anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İshak Hocası Ahmed, Ebediyat, Vahdet-nâme, Kozmogoni, Astronomi, Felekler

THE CREATION AND ORBITS IN THE ISHAK HOCASI AHMED'S MATHNAWI *WAHDAT-NAMA* *ALAM-ENGIZ*

ABSTRACT

Cosmogony and astronomy topics have been considered in the Turkish Islamic literary works for centuries. In particular, "creation" and "orbits / feleks" has already been mentioned in religious and mystic works such as *Tawhid* and *Na't* genres. Many authors have addressed these issues upon to their knowledge and beliefs. Even Divan Poets have included "orbits" and "creation" motifs in their poems and they have frequently used these motifs by analogy. We have realized that there is no comprehensive reference works related to cosmogony and astronomy terminologies for researchers of Turkish Islamic literature. Therefore we thought that this paper would be usefull for those who studying in this field.

In this research we will study how Ishak Hocası took the creation and orbits issues in his *Mathnawi* as not only being an astronomer but also as a talented poet.

Keywords: Ishak Hocası Ahmed, Literature, *Wahdat-namah*, Cosmogony, Astronomy, Orbits

* Bu çalışma, "Nesrin SOFUOĞLU, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-engiz İncele-Metin*, (Danışman: Prof. Dr. İlhan Genç), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012)" adlı doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Edebî eserlerimiz incelendiğinde gerek dînî konulu tevhîd, vahdet-nâme, münâcât, na't, kısas-ı enbiyâ türü eserlerde gerekse; dîvanlarda yer alan pek çok farklı konudaki şiirlerde yaratılış ve astronomiye dair meselelere yer verildiği görülmektedir. İran edebiyatından büyük ölçüde etkilenen Türk edebiyatı, şeklin yanında konuda da bu edebiyatı örnek almıştır. İran edebiyatına ait *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* bu konuların işlendiği en temel eserdir. Bu eser coğrafya tarihi, astronomi, edebiyat, folklor, tıp, biyoloji gibi konularda bilgiler ihtivâ etmektedir. Aslı Yunan'dan gelen bu eser, Aristo'nun, Teofrast'ın ve Batlamyus'un eserlerinin özünü aksettirmektedir. İslamî kozmogonisi, İslâm kozmografyası İslâm astronomisine dâir eski anlayışları anlatan *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, aynı zamanda mitolojik bir eserdir. Arap, İran ve Türk edebiyatlarında bu tür kitapların çoğuna "Acâibü'l-Mahlûkât" denmiştir. *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, İran edebiyatında Ahmed-i Tûsî, Arap edebiyatında da Kazvîni tarafından aynı adla kaleme alınmıştır.¹ Kazvîni'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*'ı dört mukaddime ve iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde gök cisimleri, felekler, ay, güneş, gezegenler, dört büyük melek vb. ay üstü âleme ilişkin bilgiler yer alır. İkinci bölümde, ay altı âlemi; anâsır-ı erba'a, mevâlid-i selâse, gök kuşağı, gök gürlemesi, rüzgâr, şimşek ve iklimler anlatılmaktadır. Bunları son kısımda denizler, adalar, mâdenler, bitki ve hayvanlara ilişkin bilgiler izler. Daha sonra, insanın yaratılışı, anatomisi ve fizyolojisi, sinir sistemi yanında cinler, şeytanlar gibi doğaüstü yaratıklardan da söz edilir. Hâtîmede ise, denizlerin ve karaların acâibliklerine(garipliklerine) ilişkin bilgiler yer almaktadır. Eserin Farsça'ya ve Türkçe'ye pek çok çevirisi yapılmıştır. Türk edebiyatında, Ahmed-i Bîcân'ın (ö. 1455) eklemeye ve kısaltmalarla yaptığı çeviri en meşhur olanıdır. Türk edebiyatındaki çevirilerin kimisi doğrudan doğruya Kazvîni'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*'ına; kimisi de İran edebiyatında yazılmış diğer *Acâibü'l-Mahlûkât*'a dayanmaktadır. Yazıcıoğlu Ahmed-i Bîcân'ın *Dürr-i Mekkûn* adlı eseri Kazvîni'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*'ından, Mevlânâ Gınâî'nin *Mir'ât-ı Kâinât* isimli eserleri de İbn-i Esîr'in *Tuhfetü'l-Acâ'ib* isimli eserinden çeviridir.² *Acâibü'l-Mahlûkât*'dan başka, daha pek çok örneği bulunmakla birlikte, Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'si, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, Ahmed-i Gülşehrî'nin *Felek-nâme*'si, Ahmed-i Dâî'nin *Çeng-nâme*'si edebiyatımızda bu tür konuları ele alan en tanınmış eserlerdir.

1 Günay Kut, "Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Terümelere Üzerine", *Acâibü'l-Mahlûkât Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II*, (Yayına Hazırlayan, Fatma Büyükkarcı Yılmaz), Simurg Yay., İstanbul 2010, ss. 1-9.

2 Acâibü'l-Mahlûkât ve nüshaları için bkz. Günay Kut, "Acâibü'l-Mahlûkât", *TDVİA*, İstanbul 1988, I, 315-317.

Mensur eserlerimiz arasında ise; Allah ve sıfatları, yaratılış, felekler, ay altı âlemi, dört unsur, mevâlid-i selâse, insan, insanın içteki ve dıştaki duyuları gibi daha pek çok konuyu hâvî bulunan *Mârifet-nâme*'yi burada zikretmeliyiz. İshak Hocasının *Vahdet-nâme*'sinin muhtevâsı ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı (1703-1780)'nin *Mârifet-nâme*³ adlı eserinin büyük ölçüde örtüştüğü fark edilmiştir. Özellikle o dönemin astronomi bilgisi her iki eserde de bulunmaktadır. *Mârifet-nâme*, âdetâ İshak Hocasının *Vahdet-nâme*'sinin mensur bir çevirisi gibidir. Bu durum Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın İshak Hocasının eserini okuyup ondan etkilendiğini ya da onunla aynı kaynaklardan beslendiğini akla getirmektedir.⁴

Yukarıda yalnızca birkaç örneğini zikrettiğimiz üzere edebiyatımızda astronomi ve kozmogoniden bahseden bu tür eserlerin pek çok örneği bulunmaktadır. Bilindiği üzere edebiyat araştırmacıları bir edebî eseri bilim âlemine kazandırırken metnin yanında metin tahlili çalışmalarını da birlikte sunmaktadır. Bu durum metin tahlilleri için kaynak teşkil edecek bir takım literatürün de ilim erbâbının kullanımına sunulmasını gerektirmiştir. Edebiyat lûgatları bu konuda en fazla müracaat edilen eserler olmakla birlikte bu eserlerin, kozmogoni ve astronomiyle ilgili her türlü kelimenin bilimsel detaylarını ihtivâ ettiği söylenemez. Bunun dışında araştırmacılar bazı kavramları açıklamak için mevcut metin tahlili çalışmalarına da başvurmaktadır. Bu alandaki eksikliği fark ederek birkaç divan metninden hareketle bir kaynak eser oluşturma yoluna gidenler de olmuştur.⁵ Edebiyat araştırmacılarının özellikle metin tahlili esnasında kozmogoni ve astronomi bilimlerine dair hemen her kavramın anlamlarının, bu kavramlarla ilgili mazmun, motif, remiz ve benzetmelerin derli toplu bir halde bulunduğu bir başvuru kaynağı teşkil etmesi açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim İshak Hocası, tevhîd inancı yanında yaratılışı anlatırken bir astronomi bilgini sıfatıyla ay üstü ve ay altı âlem ile bütün bir kâinâtın yapısı ve işleyişi hakkında detaylı bilgi sunmaktadır. Özellikle felekler ve yıldızlar konusundaki terminolojiyi bize derli toplu bir halde anlatmaktadır ki, bir astronomi bilgini olması yönüyle eski astronomiye dair verdiği bu bilgiler ayrı bir önem arz etmektedir.

3 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Sad. Duralı Yılmaz ve Hüsnü Kılıç, İstanbul 2011.

4 İbrâhim Hakkı'nın *Mârifetnâme*'sinde faydalandığı kaynaklar: "Şerif Cürcânî'nin *Tarîfâtı*, Gazzalî'nin pek çok eseri ile *İhyâ* ve *Tehâfütü'l-Felâsîfesi*, İbn-i Sînâ'nın *Şifâ'sı*, Fahreddin Râzî'nin birçok eseri, Mesûdî'nin *Mürûc'ü'z-Zebebî*, Nasruddin Tûsî'nin birkaç eseri, Mevlânâ'nın *Mesnevî'si*, Hâkim Sinâî'nin *Hadîkat-i Şerîfe'si*, Feridüddin Attar'ın birkaç eseri, İbn Arabî'nin eserleri, bunların dışında Sâdî, Hâfız, Molla Câmî, Sâib Şemsi ve Nizamî gibi âlim ve şâirlerin eserlerinden istifâde etmiştir". Hayrani Altıntaş, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, İstanbul 1997, ss. 51-52.

5 Ahmet Atillâ Şentürk, "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 90, Haziran 1994.

Bu çalışmada hem bir astronomi bilgini hem de yetenekli bir şair olan İshak Hocası'nın *Vahdet-nâme* mesnevîsinde yaratılış ve felekler konusunu nasıl ele aldığı anlatılacaktır. Bu münasebetle İshak Hocası ve *Vahdet-nâme*'si hakkında kısaca bilgi verilecektir. Bu bağlamda İshak Hocası'nın konuyla ilgili bilgileri ihtivâ eden *Risâle-i İrtifâ*⁶ isimli astronomiye dair eserine de başvurulacaktır.

Aydın (Güzelhisar)'ın Sobuce köyünde doğan, Diyarbakır, Mısır, İran ve İstanbul'da bulunan ve Bursa'da uzun yıllar müderrislik yapan İshak Hocası'nın Sahn müderrisliğine kadar yükseldiği, Anadolu defterdarlığı yaptığı ve Fâzıl Mustafa Paşa ile Belgrad seferine katıldığı bilinmektedir. Ölüm tarihi kaynaklarda 1120/1708 olarak zikredilmiş, ancak doğum yılı bildirilmemiştir. Araştırmalarımız sırasında ulaşılan birtakım ipuçları değerlendirildiğinde İshak Hocası'nın 1050/1640-1052/1642 yılları arasında doğduğu söylenebilir.⁷

İshak Hocası, astronomi, tıp, kimyâ, biyoloji, matematik, geometri gibi fen bilimleri; edebiyat, belâğât, tarih, coğrafya gibi sosyal bilimler ile siyer, tefsir, hadis, kelâm ve İslâm târihi gibi dînî ilimlerde sayıları yaklaşık yirmiyi bulan; te'lif, tercüme, hâşiye, şerh ve ta'lîkât türündeki eserleriyle adını duyurmuş bir şahsiyettir. İshak Hocası'na asıl şöhretini kazandıran eseri, Zemaşeri'nin eserinden tercüme ettiği *Aksa'l-İreb* isimli Arapça-Türkçe lügattir. Şemâil, *Sandûkatü'l-maârif* ve manzum olarak kaleme alınmış olan *Vahdet-nâme*'si diğer meşhur eserleridir. Aynı zamanda bir astronomi âlimi olan İshak Hocası'nın⁸; *Risâle fi'l-'Amal bi'r-Rub'i'l-Mukantarât (Risâle-i İrtifâ)*, *Şerhu Dâ'ireti'l-Hindîyye* ile *Risâle-i Ma'mûle fî Beyâni'z-Zilli ve Tahdîdi'l-Cibât ve Ta'yîn-i Senti'l-Kable* adındaki eserleri de astronomi alanlarında oldukça değerlidir.

İshak Hocası Ahmed'in *Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz* mesnevîsi⁹ “Âlemi Titreten Vahdet Kitabı” ya da “Âleme Ayna Tutan Vahdet Kitabı” gibi anlamlara gelen adından da anlaşıldığı üzere, Allah'ın birliği ve onun tüm âlemdeki tecellilerini konu alması yönüyle dînî konulu mesnevîlerdendir. *Vahdet-nâme*, İshak Hocası tarafından mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış 2920 beyitlik bir eserdir. Temelde Allah'ı ve onun birliğini konu edinen eser, manzum ve mensur örnekleri bulunan “Vahdet-nâme” isimli eserlerden birisidir. Dîvan

6 İshak Hocası Ahmed, *İrtifâ' Risâlesi*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 3536/2.

7 İshak Hocası Ahmed'in doğum yılıyla ilgili detaylı bilgi için “İshak Hocası Ahmed Güzelhisârî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği” isimli bu sayıda yayınlanan diğer makalemize bakınız.

8 Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 372-376.

9 Nesrin Sofuoğlu, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz İnceleme-Metin*, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012.

şairinde dînî konulu eserler arasında ayrı bir tür teşkil eden Vahdet-nâmeler¹⁰ genellikle şâir veya ediplerinin bağlı buldukları tasavvuf anlayışının ilkeleri doğrultusunda Allah'ın birliği konusunu işlemektedir.

Geleneksel İslâm düşüncesi çizgisinde olan İshak Hocası, vahye dayanmakla birlikte akla da önem veren Eflâtun ve Aristocu anlayışı benimsemiş, bu münâsebetle İbn-i Sînâ ve Farâbî'den de etkilenmiştir. Bir kelâmcı olarak İshak Hocası, çağdaşı Nâbî'yi de şekillendiren Gazâlî ve onun tasavvuf felsefesini de içine alan “hikmet” anlayışının tâkipçisidir. Bu nedenle, kâinatta var olan her şeye ve tüm olaylara ibretle bakmayı ilke edinmiş, onların mâhiyetinden ziyâde arkasında gizli bulunan sebebi, yani sırrı anlamaya yönelmiştir.

Vahdet-nâme'nin asıl amacı, Vahy'in ışığında, aklı araç edinerek Allah'ın birliği, isimleri ve sıfatlarını anlatmak, kâinâtı ve içindeki her şeyi belli bir silsileyle yaratmasını (seyr-i nüzûl), bu varlıkların yaratılış hikmetlerini konu edinmektir. *Vahdet-nâme*, Allah'ı ve onun tüm âlemi yaratışındaki hikmetleri anlatırken Tevhîd ile başlamaktadır. İshak Hocası, kâinâta dâir ele aldığı her bir varlığı anlatmadan evvel, Allah'ın varlığından, birliğinden, kudretinden ve bu varlığı yaratmadaki hikmetinden söz etmekte; ardından söz konusu mahlûkun, Allah fermânı karşısındaki acziyetinden, itâatından ve itâat etmemesi durumunda başına nasıl felâketlerin geleceğinden bahsetmektedir. Aslında İshak Hocası, en başa Allah'ı koymakta, Nûr-ı Muhammed de dâhil diğer tüm varlıkları O'nun varlığının delili kabul etmektedir. Amacı mahlûku değil, Hâlik'ı anlatmaktır. Allah'ın varlık ve birliğini esas alan *Vahdet-nâme*'ye göre yaratılışın en başında ve en sonunda, Allah'ın “Sen olmasaydın âlemi yaratmazdım...”¹¹ dediği Hz. Muhammed vardır. Tüm yaratılış silsilesini bu yüzden baştan sona zikreden İshak Hocası'nın, bazı peygamberleri ve kıssalarını hikâyelendirmekteki maksadı aslında sözü ilk yaratılan ruh olan Nûr-ı Muhammedî'ye¹² getirmek istemesidir.

Tevhîd ekseninde yaratılıştan bahseden İshak Hocası; ilk olarak ulvî âlem (ay üstü âlem) olan dokuz feleğin içindeki gezegen ve yıldızlardan, yaratılışlarının ardında yatan sebeplerden, tüm bu feleklerin Allah'a nasıl itâat ettiklerinden, şâyet İlâhî fermâna râm olmazlarsa yerle bir edileceklerinden söz

10 Vahdet-nâme türü “Edebiyatımızda Vahdet-nâme türü” isimli henüz tamamlanmamış bir başka makalemizde ele alınmaktadır.

11 Albânî, Muhammed Nâsırüddîn, *Silsiletü'l-ebâdîsi'z-zâ'ife ve'l-mevzû'â*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1992, s. 7; el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Kesfü'l-hafâ ve muzâilü'l-ilbâs 'amme's-tehara mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, Dâr-ı İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1351, II, 164. Ayrıca bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara 2000, ss. 121-123.

12 Nûr-ı Muhammedî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Demirci, *Nûr-i Muhammedî*, İstanbul 2008, ss. 1-23.

etmektedir. İshak Hocası, ulvî âlem yani (ay üstü âlem)'i “baba” olarak tanımlamaktadır. Ardından aynı esaslar çerçevesinde süflî âlem (ay altı âlem)'den yani anâsır-ı erbaa (ateş-hava-su-toprak)'tan ve buradaki enteresan olaylardan söz etmektedir. *Vahdet-nâme*'de süflî âlem ise “Anne” olarak telâkki edilmiştir. Ulvî ve süflî âlemin birleşmesi yani evliliği ve çalışıp çabalaması sonucunda ise; mevâlîd-i selâse (Üç evlât) mâdenler, bitkiler ve hayvanlar vücûda gelmektedir. Kâinattaki bir diğer unsur ise, tüm bu mahlûkât yaratıldıktan sonra yaratılan Âdem ve Havvâ'nın yeryüzüne indirilişiyle serüveni başlayan “İnsan”dır. Yaratılanların en şerefli olan insanın beş dış ve beş iç duyusu; onu hayvandan ayıran akıl ve nutuk kâbiliyetleri; bu kuvvelerin her birinin amacı, işleyişi ve hikmeti üzerinde durmaktadır. İshak Hocası, işitme, görme, koklama, tat alma ve dokunma duyularıyla; hiss-i müsterek, hayal, vehim, hâfıza, müfekkire kâbiliyetlerinin yaratılış hikmetlerine uygun kullanılmaları konusunda çeşitli nasihatlerde bulunmaktadır. Bunu yaparken içinde yaşadığı toplumun ve insanların düştüğü hatalara da dikkati çekmektedir. Bütün mahlûkatın hizmetinde olduğu insan da kadın ve erkek olarak yaratılmıştır ki; dünyaya geliş amaçları “Hayr-ı Halef” olan hayırlı evlat yetiştirmektir. Bunun ise tek amacı; Allah'ı bilip, ona ve Resûlü'ne inanacak, ibâdet ve itâatte bulunacak nesillerdir. Bu münasebetle, Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâil ve kıssalarından bahseden İshak Hocası, dört büyük peygamberi ve neseplerini kâinâtın yetiştirdiği en gözde “Hayr-ı halef” olan eşsiz bir inci değerindeki Hz. Muhammed'i ve onun getirdiği İslâm Dîni ile Kur'ân-ı Kerîm'i anlatmak için zikretmektedir.

Mesnevî konu yönünden ele alındığında; başlangıçtan Hz. Muhammed'in anne rahmine düştüğü zamanla ilgili beyitlere kadar olan ve tüm kâinâtı anlatan kısım “Tevhîd”; Hz. Muhammed'in nesebinin, mucizâtının, savaşlarının ve peygamberliğinin anlatıldığı kısımlar “Na't”, “Münâcât be-Kâdi'l-Kudât” başlığı ile başlayan bölüm “Münâcât” olup; “Duâ” ile sona ermektedir.

Bitiş bölümünden sonra mesnevîye; “Hitâb be-Sâkî”, “Hitâb be-Kalem”, “Kasîde”, Şikâyet ez-Gerdûn”, “Hitâb be-Devât”, Farsça “Kasîde”, Farsça “Şikâyet ez-Pîrâ”, “Hitâb be-Kâğîd”, Farsça “Kasîde-i Peççe” ve son olarak “Reisü'l-Küttâb Râmî-râ Firistâde-Şüd” gibi nasihat, hikmet ve devrinden şikâyet içeren şiirler eklenmiştir. Bu ilâveler, devrin şartlarının bir yansıması olarak, Nâbî ve ekolü “hikemiyât” etkisiyle sonradan eklenmiş olmalıdır.

Biz bu makalede *Vahdet-nâme*'nin yaratılış ile başlayan beyitlerden anâsır-ı erba'a'ya yani yeryüzüne ait olan unsurlara kadar olan bölümünü ele alacağız.

VAHDET-NÂME'DE YARATILIŞ

Kâinat, gökyüzü, yıldızlar, gezegenler ve dünya ile ilgili pek çok fikir Eski Türk Edebiyatının da muhtevâsına girmiştir. Edebiyatımızda bu konuların ilk ve

en önemli kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler olmakla birlikte, kozmografyanın ve mitolojinin de etkileri göz ardı edilmemelidir.

Kâinat ve yaratılış, ilkel insanlardan günümüze kadar insanlığın cevap aradığı en mühim konulardandır. Asırlar boyunca pek çok bilim adamı, filozof ve din bilgini bu konuyla ilgili çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu fıkirlere farklı dinlerden ve inanışlardan da birtakım unsurlar eklenince, zengin bir birikim meydana gelmiştir. Yaratılış ve kâinat hakkındaki sorulara cevap arayan, bunları kendine konu edinen bilim dalı kozmogonidir.

Kur'an-ı Kerim, kozmografyanın kaynaklarından biri kabul edilmektedir. Kozmogoniye çeşitli kültürlerde değişik yaklaşımlar vardır. Bu konunun temel kavramlarından birisi, "kaos"tur. Bunun bir türü salt karanlığa gömülmüş temel sulardır. Kiminde, yaratan bu büyük suların üstündedir; Güneş'e dönüşür, iki tohumu suya atar, suların üstünde köpükler oluşur ve bunlardan Baba Gök ile Ana Yer oluşur. Bunun bir başka çeşitlemesinde temel kaos, Yaratan'ın kararıyla oluşan ışıkla son bulur.¹³

Bir hadise göre¹⁴: önce arş, su ve hava yaratılmıştır. Bu üçü yaratıldıktan sonra sıra yeryüzüne gelmiştir ki o, sudan yaratılmıştır. Kozmik metinlere göre de önce su yaratılmış, bu arş için temel olmuştur. Yani her şey sudan yaratılmıştır. Enbiyâ suresi 21/30. âyette de buna işaret edilmektedir. Âyetin bildirdiğine göre, yer ve gök başlangıçta bitişik iken Allah onları birbirinden ayırmış ve her şeyi sudan yaratmıştır. Bazı kaynaklara göre bulut ve hava, sudan öncedir.¹⁵ Allah rüzgârı yaratmış, ona sayısız kanatlar vermiş ve suyu taşımamasını buyurmuştur. Canlıların yaratılmasına gelince; rüzgâr su üzerinde ekilidir. Bu etkiyle su dalgalarla kabarır, köpürür, üzerinde buhar oluşur; bu da göğü yaratır.

13 Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, İstanbul 1998, s. 67.

14 İmran İbnu Husayn (r.a) anlatıyor: "Mescidde, Resûlullah (sav)'ın huzuruna girmiştîm. (O sırada) Benî Temim kabilesinden bir grup insan geldi. Onlara: "Ey Benî Temim, size müjde olsun!" diyerek söze başlamıştı. Onlar hemen: "Bize müjde verdin. Öyle ise (beytül-mâlden) iki kere bağış yap!" diye talepte bulundular. Onların bu cevabı karşısında Resûlullah (sav)'ın yüzünden rengi attı. Hz. Peygamber (sav)'ın huzuruna (Hayber'in fethi sırasında) Yemen halkından bir grup (Eş'ârî) girmişti. Onlara: "Ey Yemenliler! Benî Temim'in kabul etmediği müjdeyi siz bari kabul edin!" dedi. Onlar: "Kabul ettik ey Allah'ın Resûlü!" dediler ve arkadan ilâve ettiler: "Biz dinimizi öğrenmeye ve bu (yaratılış) işinin başı ne idi, onu senden sormaya geldik!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav), mahlûkatın ve Arş'in başlangıcını anlatmaya başladı: "Bidâyette Allah vardı, O'ndan önce başka bir şey yoktu. O'nun Arş'i suyun üzerinde bulunuyordu. Sonra gökleri ve yeri yarattı. Sonra zikr (denen kader defterinde ebede kadar cereyan edecek) her şeyi yazdı." Buhârî, Megâzi, 67, 74, Bed'u'l-Halk 1, Tevhîd 22; Tirmizî, Menâkıb, 3946.

15 İbnü'l-Esîr, *İslâm Târîhi el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, Çev. Abdullah Köşe, İstanbul 1989, I, 14-15.

Suyun üstünde, rüzgârın kanatlarında arş-ı âzâm yüzmektedir. Bazı din bilginleri ve yorumcuları çeşitli âyetlerde görülen “Tanrı gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı, O'nun arşı suyun üzerindeydi”, “Yedi göğün Rabbi ve büyük arşın Rabbi” (Mü'minûn 23/86) ve “Kürsî gökleri ve yeri kaplayan büyük bir cisimdir” (Bakara 2/255) sözlerinden hareketle Arş ile Kürsî'nin eş anlamlı olduğunu kabul etmişlerdir. Kimisine göre, Arş tahttır. Allah burada oturur. Kürsî de sözlük anlamıyla “ayak koyulacak kâide, ayaklıktır”. Ancak Tanrı'nın arşa oturup ayaklarını buraya koymasını düşünemeyeceğinden Kürsî Allah'a en yakın dört meleğin bulunduğu yer kabul edilmiştir. Kâide anlamından dolayı da dört kâide ile büyük melek arasında anlam bağı kurulmuştur. Kürsî, arşa göre çöldeki bir inci gibidir.¹⁶

Kaynağını öncelikle âyet ve hadislerden alan *Vahdet-nâme*, kültür mirâsımızın hemen bütün ürünlerinde olduğu gibi kadîm dinlerin inanışlarından ve mitolojiden de etkilenmiştir. Eser, Allah'ın birliğinden, yüceliğinden ve âlemi yoktan var etmesinden söz ederek başlar. İshak Hocası ilk olarak uyumakta olan büyük bir yokluktan söz etmekte, bunun ardından İslâm inancına göre Allah'ın yalnız “ol” demesiyle bütün âlemi yarattığını anlatmaktadır. Göğün en yüksek katından başlayarak tüm varlık âlemini sıralamaktadır. Bazı kısas-ı enbiyâ türü eserlerde kâinâtın ve insanın yaratılmasının ardından genellikle Âdem'den başlayarak Hz. Peygamber'e kadar tüm peygamberlerin silsilesini anlatılırken¹⁷; İshak Hocası'nın *Vahdet-nâme*'sinde ise Peygamberimiz'in Hz. Âdem'e kadar olan nesebi zikredilerek yalnızca Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâîl'in kısıları anlatılmaktadır.

İslâm inancında tek yaratıcı Allah'tır. O, her şeyi yoktan var etmiştir. Ondaki başka İlah yoktur. Allah'ın nitelikleri çoktur. O, dilediğini veren, dilediğini men' edendir. Hikmetle muttasıf olan ve mevcudâtın hakikatine vâkıf olandır. Yaratan ve yarattıklarına rızık veren ve her şeyi bilendir:

Mâni' u Mu' tî vü Hâkîm oldur
Hâlik u Râzık u ' Alîm oldur (11)¹⁸

16 Metin And, *a.g.e.*, ss. 71-72.

17 Kısas-ı enbiyâlarda yaratılış için bkz. Ali Gül, *Kısas-ı Enbiyâlarda Yaratılış*, Ankara Üniv. SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, ss. 20-112.

18 Bu makalede beyit ve şiir sonlarında parantez içerisinde yer alan numaralar, (Nesrin Sofuoğlu, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz İnceleme-Metin*, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012.) adlı çalışmamızda bulunan Vahdet-nâme-i Âlem-engîz mesnevî'sinin edisyon kritik ve transkripsiyonlu metninin beyit numaralarıdır.

Nisâ suresi 4/126. âyete göre “Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatır.” O, yeryüzünü yaratmış ve üzerini gökyüzü ile örtmüştür.

Mümkinâta viren libās-ı vücūd
Eyleyen cāme-i sipihri kebūd (12)

Engin bir bilgi birikimine sahip olan İshak Hocası, tüm bu inanışlara vâkıf olsa gerek ki; Allah'ın ilk olarak bulutu, daha sonra su damlasını ve tüm imkân âlemini sudan yarattığını bildirmektedir:

Ebri “kün” itdi kıatre bārānı
Kıldı ter çünki rüy-ı imkânı (23)

Böylece yokluk uykusunda olan tüm yaratıklar uyanmış, Allah'ın birliğini kabul ve tasdik etmişlerdir.

Hufte-gān-ı ‘adem olup bî-dār
Vaḥdet-i Hāḫḫa itdiler ikrār (24)

Bütün bu yaratma hadisesi, Allah'ın “kün”¹⁹ yani “ol” emri ile vuku bulmuştur. Bu, Allah için hiç de zor olmayan bir iştir.

Emr-i icād emr-i vāfīdür
Kāf u nūn kā'ināta kāfīdür (25)

Yedi gök ile Arş arasında sonsuz uzamlar(mekânlar), burada da çok büyük melekler bulunur; burası “hücüb” ya da “perdelere” kesimidir. “Sidretü'l-müntehâ” ve “Cennetü'l-me'vâ” burada bulunur.²⁰

Dolayısıyla Arş'tan sonra yeryüzüne doğru tüm katmanlar varlık âlemdir ve Allah'ın yaratmasıyla var olmuşlardır. Böylece yokluk âleminin üzerini örten perde kalkmış ve her şey vücut bulmuştur.

Perde-püşidegān-ı sahn-ı ‘adem
Cilve-gāh-ı vücūda basdı ḫadem (26)

Besmele ve Hamdele bölümlerinden sonra, Allah'ın yaratıcı olma vasfına binâen İshak Hocası, âlemin yoktan var edildiğini anlattığı beyitlerin ardından, sözlerine tüm kâinatı kuşatan felekler âlemiyle devam etmektedir. İshak Hocası'nın, bütün kâinatı, onun içinde var olan her şeyi ve onların nizamlarını anlatmadaki asıl maksadı, Allah'ın zat ve sıfatlarını yüceltmedir.

19 Bakara 2/117; Âl-i İmran 3/47, 59; En'am 6/73; Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yasin 36/82; Gafır 40/68.

20 Metin And, *a.g.e.*, s. 72.

VAHDET-NÂME'DE FELEKLER

İshak Hocası felek kavramına karşılık bazen “Eflâk, Sipîhr, Âsumân, Semâ, Gerdûn, Çarh, Gök” kelimelerini kullanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'e dayanan İslâm âlimlerine göre; gökyüzü yedi kattır.²¹ Ancak edebiyâtımıza Batlamyus felsefesinde geçen bir düşünüşe göre, dünya kâinatın merkezidir. Felekler âlemi dokuz katlıdır ve dünyayı bu dokuz felek kuşatır. Bunlar iç içe geçmiş şekilde soğan zarı gibi dünyayı çevrelemiştir.²² En üstte olanı Felekül'eflâk (Dokuzuncu felek)'tir, ardından on iki burcun yer aldığı ve adını bu burçlardan alan Felekül-burûc, yani sekizinci gök katı vardır. Diğer yedi feleğe ise her birinde bir gezegen bulunduğundan “Seb'a-i seyyâre” denilmiştir. Bunlar da yukarıdan aşağıya doğru: yedincide Zühâl (Keyvân), altıncıda Müşterî (Bercîs, Jupiter), beşincide Mirrih (Merih, Mars), dördüncüde Şems (Güneş), üçüncüde Zühre (Venüs), ikincide Utarid (Merkür), birinci felekte de Kamer (Ay) yer almaktadır.²³ Kat kat oluşundan dolayı çoğul kabul edilmekte ve “eflâk” ve “felekler” şeklinde anılmaktadır:

Ḳubbe-i çarhı eyledükde binâ
Arzı şâķülî eyledi gūyâ (321)

İshak Hocası de felekleri dokuz katlı kabul etmiştir. Ona göre, gökyüzü dokuz katlı olup tüm varlık âleminin üzerini adeta bir abâ gibi örtmektedir:

Oldı nüh-gâne cilve-ger âbâ
Ya'ni eflâk-ı tis'a ser-bâlâ (27)

Yukarıda, dünyanın evrenin merkezi olduğunu ve feleklerin onun çevresinde döndüğünü belirtmiştik. İshak Hocası, dokuz feleğin dünyanın etrafında dönüşünü bir sebebe bağlamakta ve yeryüzünü gelin, gökyüzünü de damat olarak tasvir etmektedir. Yani feleklerin dönüşünün sebebi aşktır.²⁴ Bu

21 İlhan Kutluer, “Felek”, *TDVİA*, İstanbul 1995, XII, 303-306.

22 Cemal Kurnaz, “Felek-Edebiyat”, *TDVİA*, İstanbul 1995, XII, 306; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2000, s. 136.

23 İshak Hocası Ahmed, *İrtifâ' Risâlesi*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 3536/2., vr. 3a-3b; Harun Tolasa, *Abmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, ss. 424-427; Cemal Kurnaz, *a.g.m.*, XII, 306; M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'i Divânı'nın Tablîli*, Ankara 1990, ss. 317-318; A. Atilla Şentürk, *a.g.m.*, ss. 131-137; Nev'i Efendi, *Netâyic el-Fünûn-İlmlerin Özü-*, Haz. Ömer Tolgay, İstanbul 1995, ss. 143-145; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tablîli*, İstanbul 1996, ss. 427-430; Metin And, *a.g.e.*, s. 73; İbn Tufeyl-İbn Sina, *Hayy İbn Yekzan (Rubun Uyanış)*, Çev. Yusuf Özkan Özburun ve diğerleri, İstanbul 2000, ss. 311-313; Mehmed Çavuşoğlu, *Necatî Bey Divânı'nın Tablîli*, İstanbul 2001, s. 249.

24 Mevlevîler'e göre kâinattaki her şey dönmektedir ve bu dönüşün sebebi İlâhî aşktır. Semâ geleneği de bu düşünceden hareketle oluşmuştur. Musikî nağmelerinin kaynağı ise feleklerin devrinden alınmıştır. Musikinin 12 makamı 12 burc, 7 avazı 7 seyyâre yıldız, 24 şubesi günün

damat adaylarının keseleri altın ve gümüşle doludur. Altın ve gümüşe benzetilenler ise başta güneş ile ay olmak üzere feleklerde bulunan tüm gezegen ve yıldızlardır²⁵:

Ṭālibān-ı 'arūs var ʔolu
K̄isesi s̄im u zer ile memlū (28)

Nikāh akdi sırasında damadın geline vermeyi taahhüt ettiği mihir; altın, gümüş ya da mal cinsinden değerli şeyler olmalıdır. İshak Hocası'na göre, damadın (gökyüzünün) geline (yeryüzüne) mihir vermesiyle âdet yerini bulmuştur:

Ümmühāt-ı 'anāsıra k̄āb̄in
Eyleyüp oldı çünki 'âdet-b̄in (29)

Felek yıldızların gümüşünü ve güneşin altınını, yeryüzünün mihrini kabul etmiştir.

Nuḳre-i aḫter u zer-i mihrī
Eyledi fi'l-meşel anuñ mehri (30)

İshak Hocası'na göre hukuka uygun bir evlilik akdinin ilk şartı mihir; mutlu bir evliliğin ilk şartı ise, karı koca arasındaki sevgidir.

İzdivācuñ beḳāası mehr-iledür
Nev-'arūsın vefāası mihr-iledür (31)

İshak Hocası'na göre, damat düğün gecesi eşine vereceği mihr-i muaccel ile gelini ne kadar memnun ederse, gelin de hizmette kusur etmeyecektir.

Dest pür olsa dest-peymāndan
Cān u baş ile raḳbet eyler zen (32)

Ona göre, erkeğin kadının gönlünü fethetmesi ve kendine bağlaması altın ve gümüşle olacaktır.

Olmasa s̄im u zer eger dil-bend
Kimseye kimse eylemez peyvend (33)

İslam'a göre evliliğin asıl sebebi neslin korunmasıdır. Yani çocuk dünyaya getirmek ve hayırlı evlât yetiştirmektir. Zaten çocuksuz evler anlamsızdır. Tıpkı meyvesiz ağaç gibidir ve onlar ancak ateş süsüdür (35).²⁶ İshak Hocası'na göre;

---

24 saati, 48 terkibi de 48 hafta olarak anlaşmıştır. Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*, İstanbul 1999, s. 335.

25 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 231-232.

26 Bu makalede beyit ve cümle sonlarında parantez içerisinde yer alan numaralar, (Nesrin Sofuoğlu, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz İnceleme-Metin*, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012.) adlı çalışmamızda bulunan Vahdet-

çocuk doğuramayan kadın da yılan gibidir ve yılanın yaralamasına mâni olmak gerekir (36).

Hem veledür her izdivāca sebeb
Yoḥsa yoḡ yire kim çekerdı ta‘ab (34)

Âlemi meydana getiren varlıklar, “ulvî” ve “sufî” olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Ulvî varlıklardan kasıt dokuz felek yani “eflâk”tır; sufî varlıklar ise “anâsır-ı erba'a” diye tâbir edilen ateş, su, hava ve topraktır.²⁷ İshak Hocası, bu düşünceden hareketle felekleri “baba”, anâsır-ı erba'ayı da “anne” olarak nitelendirmekte (2289) ve Furkan suresi 74. âyetten iktibas yaparak bu ikisinden güzel gözlü çocukların doğduğunu dile getirmektedir.

‘Ulvi vü sufliden toḡup evlād
Kurretü’l-‘ayn-i māder u dāmād (38)²⁸

İshak Hocası bir beyitte de yeryüzünü “ümmühât-ı anâsır” olarak nitelendirmektedir (29). Bu durumda yer ananın²⁹ çocukları, “mevâlid-i selâse” denilen üç unsur yani; madenler, bitkiler ve hayvanlardır.

Her biridür ḫulāsa-i a‘yān
Ma‘den u hem nebāt u hem ḫayvān (39)

Ana ve babanın tek gayesi evladını terbiye etmek olmalıdır. İşte feleklerin gece gündüz hiç durmaksızın dönmesi bundandır.

Döndi ābā üzerlerine müdām
Rüz u şeb terbiyetle itdi kıyām (40)

Bir babanın şânı evladının terbiyesi mesâbesindedir. Ancak yine de aklı ve fikri veren Hak'tır.

Terbiyetdür pederlerüñ şānı
Ḥaḡ virür gerçi ‘aḡl u iz‘ānı (41)

İshak Hocası'nın tüm bunları anlatmadaki asıl maksadı feleklerin, yıldızların, gezegenlerin, ay ile güneşin, yeryüzünün ve içinde bulunan her şeyin yaratılmasının maksadını ve bunun kimin eliyle olduğunu vurgulamak istemesidir. Hiçbir şey sebepsiz değildir; tüm bu âlemlerin ve hareketlerinin bir sebebi vardır (42). Ona göre tüm bu tertip ve nizamın sahibi Âlemlerin sahibi

nâme-i Âlem-engîz mesnevîsi'nin edisyon kritik ve transkripsiyonlu metninin beyit numaralarıdır.

27 M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s. 317; A. Atilla Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”, ss. 134-135.

28 Bkz. Furkan 25/74.

29 Kozmogonideki bir inanışa göre: Baba Gök ve Ana Yer'dir. Bkz. Metin And, *a.g.e.*, s. 67.

olan yüce Allah'tır. Yoksa felekler ya da dünya hiçbir şeye kadir değildir. Asıl olan O'dur; O'nun eşi ve ortağı yoktur (45).

Zâhiren iden anı gerdündür
Fi'l-ḥaḳîḳa Ḥudâ-yı Bî-çündür (44)

Fi'line ğayri eylemez işrâk
Neye ḳâdir bu günbed-i eflâk (47)

Hâkim-i Mutlak ve Ganiyyü'z-zât olan O'dur. Tüm mevcûdât O'nun fermânını tutan kölelerdir (51). O'nun hükmü her şeye geçer. Lûtfu da en aşağıdan en yukarıya kadar her şeyi kuşatıcıdır. O dilerse yeri gök; göğü de yer yapar.

Hükmi cārî cemî' -i eşyâya
Luḳfî sārî nişîb u bālâya (52)

Ger olursa irâdet-i bî-çün
Âsumân ḥâk u ḥâk olur gerdün (178)

Vahdet-nâme'de felekler için, “Çember, Sâye-bân, Nüh-revâk, Nüh-kubbe, Nüh-tâk, Nüh-âbâ, Kubbe, Kubbe-i gerdân, Kubbe-i çarh, Bâm-ı Gerdün, Değirmen, Perde, Dâr, Serpûş, Taşt (Leğen), Tâs, Kâse, Hayme-nişîn, Fülk-i gerdün, Kavs, Nûn” gibi benzetmeler yapılmıştır.

Vahdet-nâme'de gökyüzü dokuz kat kabul edilmiş ve bu benzetmeler dünyayı çevrelemesi, onun üzerini örtmesi, iç içe geçmiş halkalar şeklinde tasavvur edilmesi sebebiyle yapılmıştır. Felekler yeryüzünün gölgeliğidir (318).

Râh-ı uşşâḳa olıcaḳ çâlâk
Çenber itdi ḳadin toḳuz eflâk (141)

Felekler, dokuz katlı ve iç içe geçmiş çemberler şeklinde olmasının yanında dönüşleriyle de sık sık dile getirilmiştir. O, dönen bir kubbedir. *Vahdet-nâme*'de onun dönüşü yalnızca Allah'ın iradesi ile (214).

Olmayaydı irâdet-i Yezdân
Devr ider miydi ḳubbe-i gerdân (179)

İnsan aklının alamadığı kadar büyük ve geniş olan bu “Nüh-kubbe” Allah'ın kudretiyle yaratılmıştır ve Onun sanatının harmanında yalnızca küçük bir parçadır (783). Nasıl ki deryânın bardağa sığması beklenemezse, Allah'ın hikmetinin de “Nüh-tâka” sığması beklenemez.

Hikmeti sıgmadı bu nüh-ḫâḳa
Hiç deryâ sığar mı bardaḳa (256)

Edebiyatımızda felekler; ay, güneş ve yıldızların görünüp kaybolmaları ve dünyanın geçici ve aldatıcı olması hasebiyle hayal oyunu oynatılan bir çadıra

benzetilir.³⁰ *Vahdet-nâme*'de de çarh, “Lu'bet-bâz”, yani hayal oyunu veya kukla oynatan bir oyuncuya benzetilmektedir.

Perdedür oldı çarh-ı lu'bet-bâz
Düşdi efvâh-ı kavme bu endâz (1353)

Yeryüzünün donatılmış bir sofraya benzetildiği bu beyitte, âsumân onun üzerini örten bir külah olarak nitelendirilmiştir.

Sofra-i hâkî eyleyüp mefrûş
Âsumân oldı aña bir ser-püş (583)

Bunlardan başka gökyüzü, yine şekli nedeniyle tas (1927), taşt (2418) ve kâseye (713) benzetilmektedir. Bir beyitte de bu tas “micmer” yani buhurdana ve bir de sürekli gezip dolaşan bir gemiye teşbih edilmektedir.³¹

Tahni-i bezmine yaqub 'anber
Taş-ı çarh oldı gūiyā micmer (2297)

Felek bazen de düşmanla tek başına savaşan yiğitlerin at koşturduğu düz bir meydan olarak tasavvur edilmiştir.

Gökyüzüyle ilgili ayrıca “Mînâ, Câm, Eblâk, Çarh-ı nîlî, Sünbül” kullanılmıştır. Gökyüzünün “şişe, mînâ ve câm” olarak tasavvuru, şeffaf rengi ve dolu olmasından dolayıdır. Ayrıca onun ışık saçma özelliği de vardır. İshak Hocası gökyüzünü mavi rengi nedeniyle “çarh-ı nîlî” ve “çarh-ı nîlî-gûn” (1101) olarak nitelendirmektedir.

Âb-ı âteş nişân-ı pür-mâye
Çarh-ı nîliye oldı hem-sâye (1075)

Lâcivert renkli sümbüllerin açılmasıyla göklerin gül yüzlü çehresi mavi olmuştur (241). Gökyüzü rengi nedeniyle “sümbül”e benzetilmektedir.

Merkadūñ ravza-i bihişt-berīn
Çarh u mihr anda sünbül u zerrīn (2464)

“Bezm, Bezm-gâh, Kûy, Şiše-hâne” de gökyüzüyle ilgili kavramlardır. *Vahdet-nâme*'de gökyüzü ayrıca Yüce Allah'ın arşta mekân tuttuğu düşüncesinden hareketle “kûy” olarak da ifâde bulmuştur (2466). Onun aşığı olan melekler de meclisinde saf tutmuşlardır (596).

İshak Hocası, gece gündüz Allah'ın hizmetinde olan ve hiç durmaksızın O'nu zikreden meleklerin yüce mecliste olduklarını kastederek gökyüzünü; “bezm-i felek”, “bezm-gâh-ı melek” olarak tâbir etmektedir. Gökyüzünün

30 Cemal Kurnaz, “Felek”, s. 307.

31 Gemiyle ilgili benzetmeler için bkz. Âmil Çelebioğlu, “Eski Türk Edebiyatında Gemiyle İlgili Şiirler ve Bazı Husûsiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, ss. 625-654.

meleklerin zikir sesleriyle ve onların sevinmesiyle göklerin neşe ve sevinç çılgınlıklarıyla inlediğini dile getirir. Melekler bir şeye üzüldüklerinde ise gökler ah ve feryat ile dolmaktadır. Onların ağlamaları ise gözyaşı olarak yeryüzüne inmektedir (2326).

Oldı hayl-i firîşte-gân mesrûr
Toldı bezm-i felek sürûr u hûbûr (2206)

Nâmıdur naql-i bezm-gâh-ı melek
Vird-i hayl-i müsebbihân-i felek (2260)

“Pîr, Köhne, Cevr, Firûz, Tâlih, Heft ser-ejder, Mâr, Eblak, Hink” benzetmeleri ve terimleri de felekler içindir. Felek kâinatın kuruluşundan beri mevcut olmasından dolayı yaşlı bir pîre benzetilmektedir (2416). Yine gökyüzünün yaşlılığına delâletle “kubbe-i köhne” benzetmesi yapılmıştır. Bu beyitte eğri yaratılışlı feleğin mîmârının yıkılmak üzere olan kubbeye bir direk dikerek onu düzelttiği ifâde edilir ki burada kastedilen, kötü tâlihin düzeltilmesidir.

Sanki mi‘ mâr-ı kec-nihâd-ı felek
Kubbe-i köhnesine vurdı direk (1516)

Felekler dönüşleriyle yıldızları etkilemektedir. Böylece yıldızların birbirlerine ve burçlara olan uzaklıkları da sürekli değişmektedir. Yıldızların insanın tâlihi üzerinde etkisini kabul eden İshak Hocası, feleği bazen kader mânâsında da kullanmış, onu iyi (2266) ve kötü tâlih olarak nitelendirmiştir. Bazen de başına kılıç dahi vurulsa ona boyun eğmeyeceğini dile getirir (2712). İshak Hocası felekten bu kötü gidişini iyi etmesini ve onu zahmetten kurtarmasını istemektedir (2694). İshak Hocası'nın feleğe karşı tutumu bazen olumsuz olmakta fakat feleğin cevrenden şikâyet edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Olma cevri-i sipihirden gile-mend
‘Âmdur bu belâ-yi müstenker (2709)

Ejder, yılanın büyüyünce aldığı isimdir. Gezegenlerin bulunduğu felekler iç içe geçmiş yedi dâire şeklindedir. Bu dâireler minyatürlerdeki felek çizimlerinde yer alan yılanlar şeklinde düşünüldüğünde,³² gezegenler de onların başları olarak tasavvur edilmiş olmalıdır.³³ Felekler kötü işler yapan, alçak ve zelil kişileri tuzağına düşüren yedi başlı zâlim bir ejdere benzetilmiştir. Edebiyattaki genel kabul bu olsa da aşağıdaki beyitte, yedi başlı ejder ile kötü kimseleri tuzağına düşüren bir zâlim olarak, Kürsî'de yer alan yedi cehennem kastedilmektedir.

32 Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası*, s. 80.

33 A. Atilla Şentürk, *a.g.m.*, s. 142.

Bu ğalať baĥş-kâr-ı dir̄ine
Ehl-i dil-ĥ^vâre heft ser-ejder (2695)

Gökyüzünün rengârenk ışıkları içinde hilâlin görünmesini ise iyi şans olarak değerlendirmektedir (2199). İshak Hocası feleĝin, döne döne ters dönmüş bahtını iyiye çevireceğine, bu çalışıp çabalamanın boşa gitmediğine inanmaktadır.

Devr ide devr ide sipih-r-i nigün
Sa‘ y-ile itdi t̄ali‘ in meymün (2291)

“Çeşm, Dîde, Dil-nişîn, Gencûr” feleklerle ilgili terimlerdir. İshak Hocası Hz. Peygamber’in çölde yürürken bulut tarafından gölgelenmesine telmihte bulunduğu şu beyitte, “gözünden sakınmak” deyimıyla anlamı kuvvetlendirmektedir. Burada gözden kasıt güneştir.

Saĥınurdı gözinden anı felek
Bendelik aña işte böyle gerek (2415)

Gökyüzüyle ilgili ayrıca “zahm-ı çeşm-i felek”, “dîde-i sipih-r” benzetmeleri yapılmıştır.

İshak Hocası felekler bahsine bu şekilde giriş yaptıktan sonra dokuzuncu kat felekten başlayarak sırayla tüm felekleri anlatmaktadır.

FELEKLER FELEĝİ (FELEKÜ'L-EFLÂK)

Asıl konuya “Felekü'l-Eflâk” başlığı ile başlayan İshak Hocası bu dokuzuncu felek için *Vahdet-nâme*'de “Çarh-ı atlas, Künbed-i vâlâ, Küngür-i arş, Çarh-ı ser-gerdân” terimlerini kullanmıştır. İshak Hocası *İrtifâ' Risâlesi* isimli eserinde³⁴ bu felek için “Felekü'l-a'zam, Felekü'l-atlas ve Felekü'l-eflâk” şeklinde bahsetmektedir. Felekü'l-eflâk dokuz feleĝin en yüksekte bulunanı olduğundan ve diğer bütün felekleri kuşattığından “Felekler feleĝi” diye anılmaktadır.³⁵ Cihânın günlerini tâyin eden, sınırlandıran, zamânın vakitlerini belirleyen bu felektir. Merkezi, âlemin merkezi, kutbu âlemin kutbu olup iki paralel düzeye birlikte kuşatılmış yuvarlak bir cisim ve tıpkı atlas kumaşı gibi nakışsız, yani yıldızlardan arınmış olması nedeniyle Atlas Feleĝi (Çarh-ı atlas) adını almıştır.³⁶ Bu felek tüm kâinatı çevrelemektedir, cisimler âlemi kendinde son bulmaktadır. Boştur ve her türlü cisimden arınmıştır.

34 İshak Hocası'nın astronomiye dâir bu eseri için bkz. İshak Hocası Ahmed, *İrtifâ' Risâlesi*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 3536/2.

35 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 3a.

36 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 85; Cemal Kurnaz, *a.g.m.*, s. 306. Ayrıca bkz. Nev'î Efendi, *a.g.e.*, s. 145; İskender Pala, *a.g.e.*, s. 136.

Ayrıca; “Arş-ı âlâ, Arş-ı a'zam, Arş-ı İlâhî” diye de bilinmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere arş ile kürsî birbirinin yerine kullanılmakla birlikte, yaygın olan görüş, dokuzuncu feleğin en üst seviyesinde arşın, daha sonra da “kürsî”nin olduğu, “levh”, “cennet” ve “cehennem”in burada yer aldığı şeklindedir.³⁷ Arapça'da sayıların sonu “bin”dir. Tafsil bakımından her âlem bin sayılmıştır. Bu şekilde “Akl-ı küll, nefs-i küll, dokuz gök, dört unsur, üç mevâlid” toplam on sekiz ve her biri de bin olarak düşünülerek on sekiz bin âlem olduğu söylenmiştir. Bu nedenle on sekiz sayısı kutsaldır.³⁸

Felekül'eflâk diğer feleklerin batıdan doğuya doğru dönüşünün aksine doğudan batıya doğru dönmektedir. Bu özelliğinden dolayı yıldızları da etkilemektedir. Neticede yıldızların birbirleriyle ve burçlarla olan uzaklığı da sürekli değişiklik arz etmektedir. İşte bu özelliğinden dolayı, yıldızların ve burçların insan kaderi üzerindeki etkisine inanan astrolojiye ve bir burçta birkaç yıldızın birleşmesini konu edinen kıran ilmine dayanan düşünüşe göre, edebiyatımızda onların yerlerini değiştirip duran felekten sürekli şikâyet edilmektedir.

İshak Hocası, Çarh-ı atlasla ilgili tüm bu anlattıklarımızı Felekül'eflâk başlığı altında tek bir beyitle özetlemektedir.

Çarh-ı atlas didükleri hayrân
O da bir bî-sitâre ser-gerdân (56)

İshak Hocası, muhtelif yerlerde feleklerin en üstünde dönmesinden dolayı bu feleğe “Çarh-ı ser-gerdân” da demektedir. Hiç durmadan dönmesinin sebebi olarak da ateş küresinin³⁹ ayağını yakmasını göstermektedir.

Ayağ'altında âhker-i sūzan
Neçe tursun bu çarh-ı ser-gerdân (242)

“Arş”, kâinatta var olan her şeyin yaratıcısı ve Hükümdarı olan Allah'ın tahtı olarak tasavvur edilmektedir. Taht dört ayaklı olduğuna göre “Arş-ı a'zam” da sütunlar üzerinde yükseltilmiştir.⁴⁰ Bu özelliği dolayısıyla arş, bir beyitte de “hâne-i bâlâ” tâbir edilmiştir (462).

Ol Hudâvend-i Mübdî' u'l-esyâ
Pâye-efrâz-ı kûbbe-i vâlâ (261)

İshak Hocası şu beyitte de arş ve kürsîyi birlikte kullanmıştır.

37 A. Atilla Şentürk, *a.g.m.*, ss. 133-134; Metin And, *a.g.e.*, ss. 70-75.

38 Abdülbâki Gölpinarlı, *Mesnevî Şerhi*, İstanbul 1973, I, 28-29.

39 Nesrin Sofuoğlu, *a.g.e.*, s. 130.

40 Metin And, *a.g.e.*, s. 72.

Kürs̄isin eylemezdi atlas-pūş
Lāne eylerdi burcını bayğūş (196)

İshak Hocası, “Küngür-i arş” diye adlandırdığı felekde, cankuşunun kafesinden kurtulan ruhların en tepede bulunan arşta yer alan cennetlerden biri olan “Cennetü'l-me'vâ”da mesken tuttuğunu bildirmektedir.

Mürğ-i cānın kafesden itdi rehā
Küngür-i ‘arşı eyledi me'vā (1027)

BURÇLAR FELEĞİ (FELEKÜ'L-BURÛC)

İshak Hocası “Felekü'l-Burûc” başlığı altında ele aldığı burçlar feleği için “Çarh-ı heştüm, Felekü'l-burûc” terimlerini kullanmaktadır. Sekizinci felek, burçlar feleği ve sâbiteler feleği olarak da bilinmektedir.⁴¹ İlm-i nücûma göre; burçlar sekizinci felekte bulunur. Buradaki burçlar ve yıldızlar sâbit olarak görüldüğünden bunlara “sâbite” de denmiştir.⁴² On iki burcun bulunduğu bu felek, altındaki yedi feleği kuşatmıştır. Yedinci felekten itibâren bütün yıldızlar devretmektedir. Bu yıldızlar söz konusu devirleri esnasında zaman zaman burçlara yaklaşıp uzaklaşmaktadır. Çabuk seyretmesi nedeniyle burçlara en çok yaklaşan ay, daha sonra da güneştir. Ay, güneş ve burçların yakınında bulunan diğer yıldız kümelerinin bir burçta birleşmeleri “İlm-i kıran”ın konusudur.⁴³ Yıldızların bu yakınlaşma ve uzaklaşma durumlarının insan hayatı üzerinde etkilerini konu edinen ise “İlm-i nücum”dur.⁴⁴

Burç kavramının aynı zamanda kale burcu anlamının da olması ve feleklerin kaleler şeklinde olduğunun düşünülmesi, Eski Türk Edebiyatında burç kelimesinin tevriyeli olarak kullanılmasına sebep olmuştur.

İshak Hocası, “Felekü'l-burûc” başlığı altında “Çarh-ı heştüm” olarak adlandırdığı bu feleği yine Allah'ın emrine itâat etmesi yönüyle ele almış ve burç kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır.

Çarh-ı heştüm de emrine münkād
Yoğsa eylerdi burcını ber-bād (57)

41 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 88. Konuyla ilgili ayrıca bkz. *Ahmed-i Dâ'i Çengnâme*, Haz. Gönül Alpay Tekin, Published at Harvard Universty, Harvard 1992, s. 149; Nev'i Efendi, *a.g.e.*, s. 147; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, ss. 74, 207. Burçlar hakkında ayrıca bkz. İlhan Kutluer, “Burç-İslâm Literatüründe Burç-”, *TDVİA*, İstanbul 1992, VI, 422-424; Mustafa Uzun, “Burç-Edebiyatında Burç-”, *TDVİA*, İstanbul 1992, VI, 424-426.

42 İshak Hocası Ahmed, *İrtifâ' Risâlesi*, vr. 3a.

43 Harun Tolasa, *a.g.e.*, ss. 434-435.

44 Tefik Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücum”, *TDVİA*, İstanbul 2000, XXII, 124-126.

İlm-i nücumla ilgilenenler tarafından tespit edilen 1112 yıldız oluşturdukları kümelere göre 60 sûret olarak gruplandırılmıştır. Her bir kısma yıldızların birbirleriyle olan konumlarına göre; oluşturdukları kümeler bir hatla birleştirilerek çeşitli sûretlere benzetilmiş ve bu şekillerle isimlendirilmişlerdir.⁴⁵ Söz konusu şekillerden 12'si toplam 346 yıldızdan oluşmakta ve burçlar mıntikasını (Mıntıkau'l-burûc) meydana getirmektedir. On iki burç şunlardır: Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevzâ (İkizler), Seretan (Yengeç), Esed (Arslan), Mîzân (Terazi), Kavs (Yay), Cedî (Oğlak), Sünbüle (Başak), Delv (Kova) ve Hut (Balık). Diğerleri ise bu bölgenin kuzeyinde (21 sûret-360 yıldız) ve güneyinde (27 sûret-406 yıldız) kümelenir.⁴⁶ İshak Hocası Çarh-ı heştüm'de yüce sanatkârın kalemiyle çizdiğini söylediği pek çok sûretten kasıt budur.

Hâme-i sun'ı yazdı bî-minnet
Çarh-ı heştümde bir nice sûret (189)

Burçların diğer sabiteler ve yaklaşıp uzaklaşma zamanlarına göre gezegenlerle birleşmeleri, bu zaman diliminde doğan insanların karakterini, vücut yapısını ve talihini etkilediğine inanılmaktadır. Hatta bir iş yapılacağı zaman bu yıldızların konumuna göre hareket eden, yıldızların ruhlarını çağırıp onlardan bilgi alan insanlar olmuş ve konuyla ilgili eserler yazılmıştır.⁴⁷ Burçlar, diğer yıldızlarla olan durumlarına göre şanslı ya da şanssız olarak değerlendirilmiştir. Bu özelliklerinden dolayı edebiyatımızda “burc-ı şeref, burc-ı saadet, burc-ı devlet” gibi tâbirler kullanılmıştır. Burç kümelerine en çok yaklaşan gezegen ay olduğu için de edebiyatımızda yüceltmek istenilen ve güzelliğinden bahsedilen sevgili için “meh-i burc-ı şeref, meh-i burc-ı sipîhr” tamlamaları yer almıştır.⁴⁸ İshak Hocası de ilm-i kırân'a (1654) ve ilm-i nücum'a beyitlerinde yer vermiştir.

Düşdi burc-ı şerefde sa'd-ı kırân
Oldı tâli' yakîn-i meh-tâbân (1654)

Mâh-ı burc-ı şerîf gibi bundan
İrtifâ'a yitişdi gün günden (1978)

K'ey meh-i burc-ı âsumân-ı safâ
Merve hâkîki nedür bu renc u 'inâ (1720)

O, özellikle Peygamberimiz'in doğduğu gece gökyüzünün durumunu şöyle açıklamaktadır:

45 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 89 vd..

46 Bu yıldızları İshak Hocası “Sevâbit” başlığı altında felekler bahsinin bitiminde ele aldığı için biz de orada açıklamayı tercih ediyoruz.

47 Konuyla ilgili ayrıca bkz. Fatma Büyükkaracı, *Firdensî-i Tavîl ve Dâvet-nâme'si*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniv. SBE, İstanbul 1993.

48 Harun Tolasa, *a.g.e.*, s. 435.

Ṭālī' -i vaqt o vaż' -ı hoş-fāle
Bīstüm cüz' -i burc-ı pejgāle (2302)

Burc-ı ' aķrebde müşterī keyvān
Eylemüşlerdi birbiri-y-le kırān (2303)

Felekü'l-burûc'ta yer alan 12 burç, İshak Hocası tarafından ayrı ayrı başlıklar altında sıralanmıştır.

KOÇ BURCU (HAMEL)

Koç burcu için İshak Hocası “Hamel, Koç, Behrām, Bere” tâbirlerini kullanmıştır. Burçlardan birinin adıdır. Bu burcu teşkil eden yıldızlar kuzuya benzediği için Arapça kuzu demek olan “hamel” denilmiştir.⁴⁹ Güneş bu burca 21 Mart'ta girer. Bu, gece ve gündüzün eşitlendiği, ilkbaharın girdiği gündür. Ateş grubu burçlardandır. Koç burcunun beyti Mirrih (Merih-Mars)'tır. Edebiyatımızda Koç burcundan bahsedilirken, Mirrih (Merih-Mars), Güneş, Nevruz, Behram, Bere (kuzu) ve ateş birlikte anılmaktadır.

Edebiyatımızda koç burcundan bahsedilen beyitlerde ateşle olan ilgisine ve güneşin hamel (koç, koyun) burcuna yaklaşmasına da dikkatleri çekmek için kuzu kebabı şeklinde tasvirler yapılmıştır.⁵⁰ İshak Hocası de burc-ı hamel'i öylesine sanatkârane açıklamıştır ki bu motiflerin hepsini tek bir beyte sığdırmıştır. Bu burç da yine Allah'a itâati mesâbesinde ele alınmıştır.

Āteş-i qahrı beresin biryān
Eyler idi olaydı nā-fermān (58)

İran mitolojisinde Merih savaş tanrısıdır. Bu bakımdan İshak Hocasılar Merih ile Behram arasında ilgi kurmuşlar ve Behram'ı hem kahraman, hem de savaş ilâhı olarak anmışlardır. Koç burcuyla ilgisi Merih'ten dolaydır. Ayrıca Behram, güneş yılında her ayın 20. günüdür. Bu günün işlerini düzenlemekle görevli melek, Sâsânîler soyundan İran'lı bir hükümdardır.⁵¹ İshak Hocası, Hz. Peygamber'in güneş takvimine göre 20 Nisan gecesi doğduğuna ve koç burcu olduğuna delaletle Behram motifini seçmiştir. Bu motifle aynı zamanda o mübarek gecede meleklerin de hazır bulunduğunu belirtmeyi de başarmıştır.

Hānesinde bulundı hem Behrām
Şems burc-ı Hamede tıtdı maķām (2304)

49 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 12b.

50 A. Atilla Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”, ss. 174-175.

51 İskender Pala, *a.g.e.*, s. 63.

BOĞA BURCU (SEVR)

Bu burçta kümelenen yıldızlar boğaya benzetildiğinden⁵²; “Sevr, Bakar, Öküz” gibi adlar almıştır. Beyti Zühre (Venüs)'dir. Boğanın şerefi aydır.⁵³ Bu nedenle ay ile birlikte anılır. Şiirlerde genellikle ağır yükler yüklenmesi ve kurban edilmesiyle anılmaktadır.⁵⁴ Ayın hava aydınlanınca yok olması ile öküzün kurban edilişi arasında ilgi kurulmaktadır. Bu da kaza ve kaderle irtibatlandırılmıştır.

Çeşm-i ʿibretle Şevr çünki Bakar
Ki ne güne ola kaçâ vü kader (59)

Emr-i ʿâlîye olmağın kâʿil
Mâh-ı tâbâna itdi Hâk menzil (60)

İKİZLER BURCU (CEVZÂ)

İshak Hocası ikizler burcu için⁵⁵ “Cevzâ, Tev'emân, Zû-cesedeyn, Dû-peyker” terimlerini kullanmaktadır. Aslında (Pollux ve Kastor) adında birbirinden ayrılmayan iki yıldız nedeniyle bu ismi alan ikizler burcunun beyti Utârid (Merkür)'dir. Cevzâ, aslında sırtı beyaz kara koyunlara verilen ad olmasına rağmen, minyatürlerde bu burcun rumuzu belinde okluk ve elinde yay olan bir adamın koyun üzerindeki tasviri şeklindedir.⁵⁶ Bazı minyatürlerde ise iki küçük çocuk ya da birbirine sarılmış iki adam resmedilmiştir.⁵⁷ Edebiyatımızda ise genellikle; ok ve kemerle tasvir edilmiş olup aynı zamanda yükseklik sembolüdür.

Cevzâ başlığı altındaki bu beyitte adetâ burcun minyatürlerdeki şekli resmedilmiştir. Cevzâ da İlâhî fermânları yerine getiren bir köledir.

Ṭıfl-ı Cevzâ da oldı fermân-ber
Aña erzânidür o tîğ u kemer (61)

YENGEÇ BURCU (SERETÂN)

“Seretân” başlığını taşıyan bu burç beyitlerde “Harçeng, Yengeç, Burc-ı hilâl” şeklinde de kullanılmıştır. Yengeç ya da Harçeng olarak da adlandırılan bu burcun⁵⁸ beyti Kamer (Ay)'dir. Su burcudur.⁵⁹ İshak Hocası onu bu nedenle

52 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 12b.

53 Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divân'ının Tablîli*, s. 451; Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası*, s. 313.

54 A. Atilla Şentürk, *a.g.m.*, s. 175.

55 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 12b.

56 A. Atilla Şentürk, *a.g.m.*, ss. 175-176; İskender Pala, *a.g.e.*, s. 86.

57 Minyatürler için bkz. Metin And, *a.g.e.*, ss. 318-319.

58 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 13a.

59 A. Atilla Şentürk, *a.g.m.*, s. 176; Metin And, *a.g.e.*, s. 320.

“bahr-i nîlî” tâbiriyle kullanmış olmalıdır. İkinci beyitte de yengecin yürüyüşüne dikkat çekilmiş ve bunun Emr-i İlâhî dolayısıyla olduğu belirtilmiştir.

Hükmine râzî oldu çün Har-çeng
Baħr-ı Nîlîyi eyledi evreng (62)

İstiķâmetle tıtdı fermânun
Pîş u pes n’ola itse cevġânun (63)

ASLAN BURCU (ESED)

Aslan burcu⁶⁰ için *Vabdet-nâme*'de “Esed, Şîr ve Arslan” kelimeleri ile karşılanmıştır. Beyti Şems (Güneş)'tir. Bu burçta güneş çok etkili olduğundan güneşle birlikte anılmaktadır. İshak Hocası onu da ferman tutucu olmasıyla değerlendiren, eğer emre râm olmasa idi yuvası viran olurdu, demektedir. Diğer beyitte ise güneşin bineği olarak tasvir edilmiştir.⁶¹

Şîr eger olsa idi nâ-fermân
Eyler idi künâmını virân (64)

Ne zirâ‘ı ħalır idi mebsût
Ten u ħalbi olurdu nâ-merbût (65)

Meliki dinse ħalbine ne ‘aceb
Şâh-ı ħurşîde oldu ħûş-merkeb (66)

BAŞAK BURCU (SÛNBÛLE)

“Sûnbüle” ya da “Hûşe” olarak bilinen bu burcun⁶² beyti Utârid (Merkür)'dir. Elinde başak olan bakire bir kız olarak tasvir edilir.⁶³ Bu nedenle “Azrâ” diye de anılmaktadır (2831). Başak burcu olarak da bilindiğinden İshak Hocası onunla harman (hirmen), tarla (kişt-zâr) ve dâne (buğday) arasında bağ kurmuştur. Buğday başakları tarladan toplandıktan sonra rüzgârlara açık bir arazi olan harman yerine getirilir. Burada rüzgâr yardımıyla savrularak samanından ve kabuklarından ayrılarak buğday taneleri elde edilmiş olur.

Hûşe emrine olmayaydı refîķ
Āsiyâb-ı felek iderdi daķîķ (67)

Dânesin kim görürdi ħirmeninün
Yil eserdi yirinde meskeninün (68)

60 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 13a.

61 Bu burç bir minyatürde de arslanın üzerine binmiş, başında güneşe benzer bir taç bulunan bir adamla tasvir edilmiştir. Metin And, *a.g.e.*, s. 323.

62 İshak Hocası Ahmed, *İrtifâ’ Risâlesi*, vr. 13a.

63 Minyatürler için bkz. Metin And, *a.g.e.*, ss. 324-325.

Âteş-i kahr-ı Hazret-i Qahhâr
Kişî-i zârın iderdi sâ' ika-zâr (69)

TERÂZİ BURCU (MÎZÂN)

Takımyıldızlarıyla birlikte terâzi sûreti oluşturduklarından bu adı alır.⁶⁴ Beyti Venüs (Zühre)'tür. İshak Hocası, terâzinin iki gözünü dua için Allah'a açılmış ellere benzetmektedir.

Qosa elden terâzusın mîzân
Ne çekerdi göreydi ol bir an (70)

Eksügin tutsa idi Qahr-ı İlâh
Mihr u mâhı iderdi tahta külâh (71)

Keffeteyni küşâde bir sâ'il
Feyz-i Hağdan dağıkaya kâ'il (72)

AKREP BURCU (AKREB)

“Kejdüm” ya da “akrep” olarak bilinen bu burcun⁶⁵ beyti Mirrih (Merih-Mars)'tir. En parlak yıldızı “Kalbü'l-akreb”tir. Dışında bulunan üç yıldız ise “İklîl” adını alır (203).⁶⁶

Mesnevî'de zâhiren kör olduğu ancak kalbinin nurla dolu olduğuna işaret edilmiştir. Aynı zamanda en parlak yıldızının ismi de zikredilmiştir. Şekil olarak akrebe benzediğinden ve o da kuyruklu bir hayvan olduğundan, kuyruklu bir yıldız diye tâbir olunur. Bu burç bir de akrebin zehrinden kinâye olarak zehirle birlikte anılmıştır. Ancak Allah korkusundan zehrini akıtmaya cesaret gösteremeyeceği dile getirilmiştir.

Kejdümün çeşm-i zâhiridür kûr
Qalb-i 'akreb velî olur pür-nûr (73)

Satvet-i Hağda ol da 'âcizdür
Gerçi kuyruklu hayli yılduzdur (74)

Buldı havf-i Hudâdan ol behre
Zehrin izhâre anda yok zehre (75)

YAY BURCU (KAVS)

Vahdet-nâme'de yay burcu ile ilgili olarak “Kavs, Tîr, Râmi (Ok atıcı)” tâbirleri kullanılır. Bu burcun yıldızları yay şeklinde görüldüğünden bu ismi alır.⁶⁷ Beyti Jüpiter (Müşteri)'dir.

64 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 13a., Metin And, *a.g.e.*, ss. 326-327.

65 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 13a.

66 Metin And, *a.g.e.*, ss. 328-329.

Mesnevî'de diğer tüm kozmik unsurlarda olduğu üzere, bu da Allah'a olan itâatiyle işlenir. Allah'ın emrine râm olmuştur ve O'nun ok atıcısı tâbir edilir. Hizmetinde boyun bükmüş ve kıvrılmıştır ve ne kadar gerilirse gerilsin kırılmaz (77). Ancak Allah yolunda gitmekte ok gibi dümdüzdür; bu nedenle bu yolda ömrünü harcamış, beli bükülmüş bir ihtiyara benzetilmiştir (78). Allah'ın emrine öylesine itâatkârdır ki nereye çekilirse gidicidir (79). Şâyet âsi olsaydı devrân onun yayını çekmezdi (80).

Kabza-i Haqqın oldı çün râmı
Kavse dinse ‘aceb midür râmi (76)

OĞLAK BURCU (CEDÎ)

İshak Hocası'nın “Büzgâle ve Cedî” kelimelerini kullandığı oğlak burcunun⁶⁸ beyti Satürn (Zuhal) olup toprak burcudur. Sekizinci felekteki diğer burçlara göre en üstte bulunduğundan, Zuhal'le birlikte gece gözcüsü anlamında Pâsbân olarak da anılır (97). İshak Hocası, burçların ve sâbitelerin bulunduğu sekizinci feleği bir tarlaya benzeterek oğlağın hükm-i Yezdân ile dâima orada gezerek otladığını söylemiştir (82). Amacı Yüce Yaratıcı'nın rızasıdır (83).

Çıkdı Büzgâle bâm-ı bālâya
Şanki çıkdı sekiz çerâğ-pâye (81)

Emre râm olmayaydı ger oğlâk
Çoğdan olurdu başına toprak (84)

Cânı mı var ki eylesün naḥvet
Boynuzını kırar anuñ gayret (85)

KOVA BURCU (DELV)

Kova burcu olarak bilinen Delv'in⁶⁹ beyti Zuhal (Satürn)'dir. Delv su burcudur. Mînyatürlerde elindeki kovadan su döken ya da kuyudan su çeken biriyle tasvir edilmiştir.⁷⁰ Daha öce anâsır-ı erba'a ve mevâlid-i selâsenin “süflî” felekler, burçlar, gezegenler ve yıldızların “ulvî” âlemi temsil ettiklerini belirtmiştik. İshak Hocası su ve kovanın kuyuya indirildiği ip arasında anlam bağı kurarak, tüm bunların aslında süflî âleme ait olduğunu; ancak hizmeti nedeniyle kovanın ulvî âleme çekildiğini bildirmektedir. Eğer itâat etmeye devam etmezse de ipinin uzatılarak asıl yerine (kuyunun dibine) geri döndürüleceğini hatırlatmaktadır.

67 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 13a.

68 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 13a.

69 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 13a.

70 Metin And, *a.g.e.*, ss. 334-335.

Ĥidmete ihtiyâr idüp delvi
İtdi menzil-gehin anuñ 'ulvî (86)

Yüzi suyu ile idüp ĥidmet
El yudı ġayriden bilüp minnet (87)

İtmese ger itâ' at-ı Ma' bûd
Uzadup ipini ider merdûd (88)

BALIK BURCU (HÛT)

"Hût" başlığını taşıyan balık burcu⁷¹ beyitlerde "Burc-ı âbî ve Mâhî" şeklinde geçmiştir. Burc-ı mâhî de denilen balık burcunun beyti Müşterî (Jüpiter)'dir. Su burcu olduğundan burc-ı âbî olarak zikredilmiştir. Minyatürlerde kuyruklarından birbirine bağlanmış iki balık olarak resmedilmiştir.⁷²

İshak Hocası da ondan iki balık, tev'em (ikiz) şeklinde bahsetmektedir. Feleği de onların büyüme ve beslenme mahallî olarak tasvir etmektedir. Ağız dalaşı yapmadıklarından ve emre uyduklarından mekânları gökler olmuştur. Balık burcu "bahr-ı sebz ve bahr-ı adem" tâbirleriyle birlikte zikredilmektedir.

Burc-ı âbîde ol iki mâhî
Buldılar emr-i Ĥağdan âġāhı (89)

Yirleri olmuşdı baħr-ı 'adem
Mehd-i gerdānda oldılar tev'em (90)

Yoğdur anlarda çün zebān-ı cedel
Yirleri gökler olurise maħal (91)

İtdiler Ĥağ irādeti-y-le şenā
Baħr-ı sebz oldı anlara me'vā (92)

GEZEENLER (KEVKEB-İ SEYYÂRE)

"Kevkeb-i Seyyâre" başlığı yedi gezegen ve onların buldukları felekleri ifâde etmektedir.⁷³ Dokuzuncu felek olan "Felekü'l-eflâk" ve sekizinci felek olan "Felekü'l-burûç"tan sonra yedinci felek "Zuhal" ile başlamakta ve aşağıya doğru her bir felekte bir gezegen bulunmaktadır. Bunlar bir üst felekteki burçlar ve yıldızlar gibi sâbit olmadıklarından "gezegen" ya da "kevkeb-i seyyâre" adını almışlardır. Burçlarla olan münâsebetlerinden yukarıda bahsedilmiştir. İlm-i nücûm'a göre bu gezegenlerin bazıları uğurlu (sa'd); bazıları uğursuz (nahs) sayılmıştır.

71 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 13a.

72 Metin And, *a.g.e.*, ss. 336-337.

73 İshak Hocası Ahmed, *a.g.e.*, vr. 14b.

Şābitāt ile Heft Seyyāre
Zīr-i hükminde cümle bī-çāre (93)

Sa‘ dı sa‘ d oldu feyz-i luftından
Naḥsı naḥs oldu ḳahr u ‘unfindan (94)

Ger murād eylerise ol Ma‘ būd
Sa‘ d naḥs u naḥıs olur mes‘ ūd (95)

SATÜRN (ZUHAL)

Satürn gezegeni için beyitlerde “Zuhal, Keyvân, Pâs-bân, Hindî, Naḥs” tâbirleri kullanılır. Ay, feleğinden yukarıya doğru sayıldığında yedinci felektedir.⁷⁴ Güneşin üstünde bulunan ve yüksek felekler ismiyle anılan üç feleğin en üstte bulunanı olduğundan feleklerin bekçisi anlamında “Pâs-bân-ı felek” diye anılmaktadır. Gezegenlerin en büyük olanıdır. Bu nedenle minyatürlerde “fil” olarak da betimlenmiştir. Astronomlar onu uğursuz saymışlar ve “Naḥs-ı ekber” demişlerdir. Rengi siyahtır ve mâdeni de kurşundur. Temsil ettiği rengin siyah oluşu ve yeryüzünde yedinci iklime etki edişi, bu coğrafyada da Hintliler gibi siyah derililer oluşu nedeniyle Hindî kara yağız bir delikanlı olarak da tasvir edilmiştir.⁷⁵ Astronomlara göre bu gezegen “döndüren felek” adı verilen bir felekte yer almaktadır. Bu felek döndükçe beraberinde Zuhal’i de döndürmektedir.⁷⁶ İshak Hocası’nın onu ma’kûs (tersine dönmüş, baş aşağı olmuş) tâbir edişi bu cihetle olmalıdır. Ayrıca onun uğursuzluğuna da işaret etmiştir:

Dergehinde gulāmıdır Keyvân
Ki siyeh-çerde hindî bir oğlan (96)

Pâs-bân eylemiş anı Mevlâ
Bâm-ı gerdüni beklemez bī-câ (97)

Ṭab‘ m itmüş Ḥudâ anuñ menḥūs
Kâr-ı hindü belî olur ma‘ kûs (98)

Bu siyâhî köle şâyet Efendisi’nin emirlerini tutmazsa, yanında hazır bulunan müşterisine satılacaktır. Burada bir sonraki gezegen olması nedeniyle Müşterî tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Olmasa emr-i Mâlike nâzır
Müşterîsi yanındadır ḥâzır (99)

74 Zuhal için bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, ss. 101-105; A. Atilla Şentürk, *a.g.m.*, ss. 169-173.

75 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 101; Metin And, *a.g.e.*, s. 341.

76 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 101.

JÜPİTER (MÜŞTERÎ)

Beyitlerde Jüpiter gezegeni beyitlerde “Bercîs ve Müşterî” diye adlandırılmıştır. Altıncı felektir. “Hürmüz, Erendiz, Sâkıt”⁷⁷ gibi çeşitli adlarla anılır. Çok uğurlu bir gezegen addedildiğinden “Sa'd-ı ekber” de denilmiştir. Tabiatının uysal ve adaletli oluşu nedeniyle en kutlu, en mübarek gibi isimler almıştır.⁷⁸ Müşterî gezegeni büyücü, tâcir, vâiz, kadı, keşiş gibi meslek erbâbını temsil eder.⁷⁹

Oldı maqbûl Hâzreti bî-şekk
Kişiyе kütlu bir sitâre gerek (101)

Onun uğurundan bahseden bir beyitte ise Bercîs ismini kullanmıştır (227). Müşterî (satın alıcı) isminden dolayı onu ticâret terimleri ve ihâm-ı tenâsüp ile tevriyeli tasvir etmeyi yeğlemiştir. Müşterî, Harîdâr, bâzâr, sermâye-i saâdet (102), alıp satma (104), dükkân gibi benzetmeler yapmıştır. Ayrıca minyatürlerde bu gezegen, elindeki kitabı okuyan, sarıklı ve sarığının ucu omuzlarından aşağı sarkan (taylasân) biriyle tasvir edilmiş⁸⁰ olması nedeniyle olsa gerek; taylasân (103) ve destâr (105) kelimelerini kullanmıştır. Eğer o da Hakk'ın emrini tutmasaydı dükkânı terle bir olurdu (106) ve destârı boğazına geçerdî (105).

Müşterî lutfinuñ harîdârı
Olduğuyçün çıkardı bâzârî (100)

MARS (MERİH)

Mars gezegeni *Vahdet-nâme*'de “Mirrîh, Behrâm, Cellâd” tâbirleriyle ifâde edilir. Beşinci feleğin gezegenidir.⁸¹ Mirrîh ve Merih diye bilinen bu gezegenin Farsça karşılığı Behrâm'dır. Uğursuz gezegenler arasında en az uğursuzu olduğundan “Nahs-ı aşğar”⁸² denilir. Savaşçı ve mücâdelecidir. Minyatürlerde dört ya da beş elli bir adam olarak tasvir edilir; bu ellerin her birinde kılıç, ateş, kesilmiş baş, tac ve akrep tutar.⁸³ Bu özelliklerinden dolayı “Cellâd-ı felek” diye anılır. Savaşçı olmasıyla ve kırmızı renginden rengiyle kan akırmızısını ve kahramanlığı temsil etmesi etmesinden ötürü Behrâm ismiyle de zikredilir.

77 Metin And, *a.g.e.*, s. 342. Ayrıca bkz. Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *a.g.e.*, ss. 105-108; A. Atilla Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”, ss. 164-169.

78 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 105.

79 Metin And, *a.g.e.*, s. 352.

80 Metin And, *a.g.e.*, s. 342.

81 Mirrîh için ayrıca bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, ss. 109-112; A. Atilla Şentürk, *a.g.m.*, ss. 162-164.

82 Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 342.

83 Metin And, *a.g.e.*, ss. 342-343.

Erkekliğin simgesidir. Etkisine aldığı burç Hamel'dir. Temsil ettiği meslekler, meşaleci, aşçı, sırçacı, kasap ve cellâttır.

İshak Hocası bu gezegeni bütün bu özellikleri nedeniyle cellat, Behrâm, elinde kan içici kılıç olan bir savaşçı benzetmelerini kullanmıştır (109). Merih'in mümessil feleği yani beşinci felek, güneşten daha büyük ve daha geniştir ve devrini tıpkı güneş gibi tam bir yılda tamamlar.⁸⁴ Bu özelliğinden dolayı İshak Hocası, onun Allah'ın takdiriyle tedvirinin de büyük olduğunu belirtmektedir (111). Hamel (koç) burcunu temsil etmesi nedeniyle, “eğer Mirrîh İlâhî emre gerdanını teslim etmeseydi, Allah'ın kahrının kılıcı onun boğazını iki parçaya ayırırdı” diyor (114).

Dergehinde kûl oldu çün Behrâm
Destine virdi tîğ-i hûn-âşâm (107)

Gîr u dâr ehline budur mu' tād
Bâb-ı 'adlinde ola bir cellād (108)

Emre râm olmasa eger Mirrîh
Yok ider anı şeş-per-i tevbih (113)

GÜNEŞ (ŞEMS)

“Şems” başlığını taşıyan güneş ayrıca “Hurşîd, Mihr, Hûr, Âfitâb, Gün” terimleriyle de anılmaktadır. Dördüncü feleğin mümessil gezegenidir. Bu özelliğinden dolayı “Mümessil-i Hurşîd” (112) denmiştir.⁸⁵ Hurşîd, Şems, Mihr, Hûr, Âfitâb isimleriyle anılmaktadır. Eski astronomiye göre, güneş dünyanın etrafında dönmektedir ve yedi gezegenden birisidir. Gökyüzünün merkezindedir. Gezegenlerin en parlak ve en büyüğüdür. Güneş çıkınca hepsi görünmez olur; diğer hepsine ışık veren odur; bu nedenle de gökyüzünün padişahıdır. Renginden dolayı altına benzetilir. Temsil ettiği görevler Padişah, bey, kuyumcu ve sarraftır. Esed (Arslan) burcunun gezegenidir. Minyatürlerde genellikle yuvarlak bir yüzü çevrelemiş ışık demetiyle, elinde kalkan veya aslan tutan biriyle tasvir edilmiştir.⁸⁶

Ay, ışığını güneşten alır. Eğer güneş cihana nur saçmasaydı, ay karalar bağlardı (126).

84 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s 110.

85 Metin And, *a.g.e.*, ss. 344-345. Güneş için ayrıca bkz. Harun Tolasa, *a.g.e.*, ss. 437-442; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, ss. 113-119; M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, ss. 339-346; Cemal Kurnaz, “Güneş-Edebiyat-”, *TDVİA*, İstanbul 1996, XIV, 294-296; A.g.mlf., *Hayâli Bey Divân'ının Tablâli*, ss. 453-467; Yavuz Unat, “Güneş-Astronomi-”, *TDVİA*, İstanbul 1996, XIV, 292-294; A. Atilla Şentürk, *a.g.m.*, ss. 159-162; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, ss.159-160; M. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, ss. 257-262.

86 Minyatürler için bkz. Metin And, *a.g.e.*, ss. 344-345.

Çār-bāliş-nişin-i şeh hürşid
Māhı luṭfindan eylemez nevmīd (168)

Beyitlerde güneş için ayrıca “Çerāğ-ı nūrānî, Nūr yüzlü, Pāk-ahter, Nūr-efşân, Rûşen, Pertev, Ateş-bâr” kullanılmıştır:

Güneş, Divan şiirinde olduğu gibi Mesnevî’de de parlaklığı, ışık vermesi, ısıtması ile daha fazla ele alınmıştır. O da yaratılan her şey gibi İlahî emre itâatkâr oluşu nedeniyle “Pertev-i luṭf-ı Hâkka mazhar”dır. Bu itâatkârlığı itâatkârlığından ötürü yüzü nurlu ve pak bir yıldız olmuştur (116). Fâhku'l-ısbâh (Cenâb-ı Hak), onu ışık saçan bir kandil olarak gökyüzüne asmıştır (117). Güneş, “Bezm-i gerdünda söyünmez çerāğ-ı nūrānî”dir (118). Onun yüzü, ne kadar uzakta ya da yakında olursa olsun daima nurludur (165). Işık vermesi ancak Allah’ın izniyledir (405).

“Hâver-şah, Ser-levha, Şeh, Ferzâne” ile kastedilen de güneştir. Güneş her gün muntazaman doğudan doğup, batıdan batmaktadır ve böylece gece ve gündüz birbiri ardınca yürümektedir (125). O gelince diğer bütün yıldızlar kaybolur. Bu nedenle “Hâver-şâh” ona namzet olsa da gece olduğunda İlahî dergâha yüz süren siyahî bir köledir (112). Gece karanlığında ışığıyla yıldızları ve ayı aydınlatan yine odur. Yüce yaratıcı ona, doğup batma (442), aydınlatma, ısıtma görevlerini vermiştir. Gündüz olunca üzerinde hareket etmek sûretiyle yeryüzünü ısıtır ve aydınlatır. Bu özelliğiyle İshak Hocası sabahı altın işlemecisine (zer-keş), güneşi de “ser-levha”ya benzetir (436). Yeryüzünü ısıtan, yeşerten, yağmur yağdıran odur. Mânada dişi, aslında erkek olup, sadece bir hizmetçidir (123).

Fi’l-i Hâkda hısâbı pek çokdur
Hikmeti olmaduğı iş yokdur (120)

“Fermân-ber, Bende, Gulâm, Cünd-i Habeş, Girev, Esîr, Hem-dem” güneşi tanımlamaktadır. Bir beyitte, gece karanlığa gömülmesi ile kederli oluşu arasında bağ kurulmuştur (121). Güneş eğer emirlere uymasaydı, zerresinden eser kalmazdı (134). Ay ve güneş, Allah’ın nurunun esiridir ve onun nurunun ancak küçük birer parçasıdır (188). Bir beyitte Allah’ın fermanı karşısında güneş, Habeş ordusuna benzetilmiştir. Güçlü ve kalabalıktır ama yine de onun karşısında duracak cesareti yoktur (115). Allah’ın emirleri gün gibi aşikârdır ve güneşin bu emirlere uyduğu bellidir (132). Bu itâatkârlığı nedeniyle güneş Hz. İsa ile arkadaşlığa lâyık görülmüştür.

Virmese cānın emr-i Mevlāya
Hem-dem olur mıdı Mesîhāyā (135)

Zer ve Gencûr da güneş için kullanılır. Ay ve güneş altın ve gümüşe benzetildiğinde, felekler de yılan benzemektedir ve yılan hazine muhafızı olarak

tasavvur edilmektedir. Onlar Allah'ın hazinesidir; üstlerinde dönen felekler ise bu hazinenin koruyucularıdır (221).

“Pîl-ten, Hink-i çarh, Harûn, Reh-vâr, Çîn-i seher, Merkeb-i âfitâb-ı hoş-reftâr” tâbirleri güneşi tanımlamaktadır. Mesnevî’de güneş, gündüz vakti yeryüzünün üzerinde yürüyüp durmasından dolayı “Merkeb-i âfitâb-ı hoş-reftâr” hoş yürüyüşlü bir bineğe benzetilmekte ve yürüyüşünün sebebi olarak da “emr-i Hak kamçısı” gösterilmektedir (130). Eğer feleğin kırbacını yemeseydi “Harûn” yani ilerleyeceğine yerinde duran ya da geri giden bir hayvan mesabesinde olurdu (131). Bir beyitte felekler güneşin “Atı oynadır” (124); aynı beyitte kocaman cüsseli olmasıyla “Pîl-ten” diye zikredilmektedir. Feleklerin “hink-i çarh”a benzetildiği bir başka beyitte güneş, “Çîn-i seher” tâbir edilmekte ve “Mağrib-âbâd”da gecelediğine işaret edilmektedir. Burada yapılan benzetmelerle, güneşin doğuşuna, yeryüzü üzerinde seyrederek, batıdan batmasına ve gece olmasına telmihte bulunulmuştur. Gün kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Çîn-seher binse hink-i çarha eger
Mağrib-âbâdda o gün giceler (129)

Bir Güneş Tutulması, Ay'ın Güneş ile Dünya arasına girmesi ve bazı özel koşulların sağlanması neticesinde meydana gelir. Tutulmanın olabilmesi için, Ay'ın Mâh-nev (Yeni ay) safhasında olması ve Güneş, Ay ve Dünyanın aynı doğrultuda olmaları gerekmektedir.⁸⁷ Bir beyitte de güneş tutulmasına telmihte bulunulmuştur:

Gâhi tütulduğına bakılmaz
Çünkü nâdir olur o tütılmaz (119)

VENÜS (ZÜHRE)

Vahdet-nâme'de “Zühre, Nâhid, Sâzende” ile Venüs gezegeni kastedilmektedir. Üçüncü feleğin gezegenidir.⁸⁸ Müşteri'ye göre daha az uğurludur. Görevi feleğin sâzendesidir. Kös, kudüm çalan, deffâf, rakkas, ney, çeng ve ud çalgıcısıdır. Bu özelliği nedeniyle minyatürlerde çeng çalan biriyle temsil edilir.⁸⁹ Dünyadan en parlak görünen gezegen olduğundan ve güneydoğudan çıktığından “Seher yıldızı”; gün batımında da güneydoğuda görüldüğünden “Akşam yıldızı” adını alır.⁹⁰ Diğer bir adı da Nâhid'tir. Nâhid, yeni yetişmiş güzel kız demektir. Zühre güzel bir İranlı kadını temsil eder.

87 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 128.

88 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, ss. 117-120. Ayrıca bkz. A. Atilla Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”, ss.155-159.

89 Metin And, *a.g.e.*, ss. 345-346.

90 Metin And, *a.g.e.*, ss. 345-346.

Venüs de Yunan mitolojisinde aşk ve müzik tanrıçası olan Afrodit veya Venüs'tür.⁹¹

İshak Hocası onu çalgıcılığıyla tasvir etmiş, müzik aletlerini ve makamlarını tevriyeli olarak kullanmıştır. “Sâhib-i fen” aslında ilm-i tılsım ve sihirle uğraşanlar için kullanılan bir tâbirdir. İshak Hocası bu tâbiri Zühre için tevriyeli olarak kullanarak sanatçı manasıyla; rakkâse ve çalgıcı güzel bir kadını temsil etmesi ve âşıkları (diğer gök cisimlerini) büyülemesi ve yollarını kesmesi (141) yönüyle ele almaktadır.

Çıkmadı Zühre çünkü dâyireden
Oldı bezm-i felekde sâhib-i fen (136)

Destine aldı ceng u mızrâbın
Tâ ki vecde getüre erbâbın (137)

İshak Hocası mûsikî erbabı olması hasebiyle Zühre ile ilgili beyitlerde Türk mûsikisiyle ilgili kavramları tevriyeli olarak kullanmıştır. Perde bîrûn (138), Rast-ı âğâze, âğâz, Dem-sâz, Makâm, Nağme, Muhalif-i kânun, Nevâ, Devrân, Nüvâziş, Zîr-efken:

Râst-ı âğâze idüp âğâz
Oldı emr-i Hudâ ile dem-sâz (139)

İtdi Hâk çün maqâmını gerdün
Nağme itmez muhâlif-i kânün (140)

Devr idüp cümle ‘âlem-i bâlâ
Geldi hep küçek u büzürge nevâ (142)

Nâhîd, hoş sadâsıyla diğerlerini uykudan uyandırıp Hak yoluna çağırmakta ve Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmaktadır. Böylece kendisi de pek çok kerâmete nâil olmuştur (146). Âlem-i bâlâ'da bu sese kulak verenlerin her biri nice dereceler kazanmış ve gönül rahatlığına ermişlerdir (143). Her biri yerini bulmuş halde Hak yolunda devrân etmektedirler (144). Nâhîd, sonsuz olan Allah'a hizmet eden bir gönül okşayıcıdır (145). Eğer İlâhî kânuna muhalif olsaydı yayını çalamazdı (147). Yere düşer ve toprakla bir olurdu. Zîr-efken, eski bir Türk müziği makamı olmasının yanında; aşağıya düşmek, yerle bir olmak gibi anlamlara da gelmektedir. Bu beyitte tevriyeli kullanılmıştır.

Qalmaz idi yirinde hiç düzen
Bil ki hâke olurdu zîr-efgen (148)

Nâhîd, Mesnevî'nin bazı yerlerinde yeni yetişmiş güzel kız anlamıyla da kullanılmıştır. Bu anlamıyla genellikle güneşle birlikte zikredildiğini görüyoruz. Güneş ateş oklarıyla yakan bir buhurdan, nâhid ise, işret meclisinin

91 İskender Pala, *a.g.e.*, ss. 427.

(gökyüzünün) ateşsiz yakan güzelidir (712). Hz. İbrâhim'i ateşin yakmamasından bahsedilen beyitlerde Nâhid'in, zulmet yerinden gelerek güneşi ukdeden kurtarmasından bahsedilir (1529).

Zühre bazı beyitlerde de yine güzellik anlamı kastedilerek benzetmelerde bulunmuş ve Mâh ile birlikte kullanılmıştır (2305). Dügün gecelerinde Hz. İsmâil Ay'a, Ra'le Zühre'ye, Hz. Muhammed'in babası Abdullah Ay'a, annesi Âmine ise Zühre'ye benzetilmiştir. Bu kutlu gezegenlerin kıran oluşturmaları ile Hayr-ı halef olan Kayzer ve Hz. Peygamber'in ana rahmine düşmeleri anlatılmıştır.

Ḥ^vaste-kâr oldı Ra^ç leye ol an
Zühre vü mâha vâki^ç oldı kırân (2038)

Ol gıce Âmine vü ^ç Abdullâh
İctimâ^ç itdiler çü Zühre vü mâh (2202)

MERKÜR (UTARİD)

Merkür gezegeni için İshak Hocası “Utârid, Tîr, Arzıtirek, Kâtip, Münşi, Debîr, Yazıcı” tâbirlerini kullanmıştır. İkinci feleğin gezegenidir. Debîr-i felek, Kâtib-i felek, Münşî-i çarh, Çarh-ı debîr gibi adlarla anılır. Uğurluluk ve uğursuzluk arasında değişkendir. Meslekleri, kâtip, marangoz, nakkâş, terzi, attar ve peyk (postacı)'dir. Minyatürlerde rahle başında yazı yazarken görülür.⁹² Farsça ismi olan Tîr ile bir beyitte zikredilir.

İstikâmetle oldı çün râmı
Tîr olursa ^ç aceb degül nâmı (150)

İshak Hocası Mesnevî'de bu gezegeni genellikle kâtip oluşuyla ele alır. O, genellikle (münşî) katipler gibi kendi küçük, ancak himmeti âlidir (151).

Kâtib-i hoş-nüvis-i nüh-eflâk
İtdi fermân-ı Ḥâlîkî idrâk (149)

Câridür şöyle ḥâme-i taqdîr
Tîr-i dîvân-ı çarḥa ola debîr (152)

Utarid de Allah'a itâatiyle övülür; asla Allah yolundan dönüp azmaz ve kendini (kaderini) kötü yazmaz (153). Eğer serkeş olup yolunu şaşırırsa kurşun kalem gibi yüzü siyah olur, nurdan nasibini alamaz (154). Kâtip olan Utarid'in kaleminden harf-i hatâ çıkarsa, kahrından alını buruş buruş görünür (155). Kalemtraşla kaleminin ucu öyle bir kazınır ki kıyamete kadar her şeyden yoksun kalır (156).

92 Metin And, *a.g.e.*, ss. 347, 352. Ayrıca bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, ss 121-124.

AY (KAMER)

Vahdet-nâme'de ay ile ilgili kullanılan terimler şunlardır: “Mah, Meh, Kamer, Ay, Bedr, Mâh-ı nev, Hilâl, Kettâne”. Dünyaya en yakın gezegen olup, birinci felekte bulunur. Rengi beyazdır. Bu nedenle sarı rengiyle altını temsil eden güneş, beyaz rengiyle gümüşe benzeyen Aydır. Gezegenlerin en küçüğüdür. En hızlısı da olduğundan “Peyk-i felek” denmiştir. Ay ışığını güneşten almaktadır. Kamer, ikinci, deveci, gemici, hallaç, çoban, balıkçı ve çırpıcıdır.⁹³ Ay sürekli ve hızlı devretmesiyle burçlara yaklaşmakta, onlarla aynı yörüngeye girerek, burçlarla birlikte yeryüzünü ve kişilikleri etkilemektedir.⁹⁴

Mesnevî'de Ay da İlâhî kudretin bir eseri olarak ele alınır. Gökyüzü gibi o da, Allah'ın emriyle aydınlanıp, onun emriyle döner (179); eğer Allah istemezse gökyüzünü aydınlatmaz; orada her ne varsa hânesi harâp olur (182). Hepsî fena denizinde boğulur gider ve asuman ayaklar altına serilir (183). Ay da eğer fermâna râzî olmasaydı elbette ettiklerini bulurdu.

Ayın belli zamanlarda yeryüzünü etkilediğine inanılmaktadır. Ayın ilk yarısında, yani dolunay halinde iken nem artar; bu nedenle kamış, keten ve kuru bitkiler çürür.⁹⁵ Kettân, keten anlamının yanında pamuk satıcısı anlamına da gelmektedir. İshak Hocası, kettânî ay anlamında kullanırken aynı zamanda ay ışığının etkisiyle ambardaki pamukları çürüten pamuk satıcısını da kastetmektedir (184). Ay ayrıca üzerindeki beyazlıklar nedeniyle de pamuğa benzetilmektedir. Bu aşığın yarasına konmuş pamuktur.⁹⁶ Bir beyitte de ayın bu zarar verici ışıkları “Tığ-i kahr-ı Hâlik” tâbir edilerek, bazı hallerde özellikle öküzde ve balıkta, yani Ay, Sevr ve Hût burçlarının menziline girdiğinde zarar vermediği bildirilmektedir. Öküz ve balıkta bu zararlı ışıkların ilişmemesi ayrıca; ayın ilk yarısında ayın etkisiyle denizdeki balıkların artması, hayvanların semiz ve etlerinin lezzetli olması⁹⁷ da kastedilmektedir (185). Ay bir de sık sık şekil, renk ve yer değiştirmesiyle “Câme-i tebdîl” yani tebdîl-i kıyafet eyleyerek geceleri “Atı oynadı” olan evlerin bacaları üzerinde at koşturan bir beydir.⁹⁸

93 Metin And, *a.g.e.*, s. 352.

94 Ay için ayrıca bkz. Harun Tolasa, *a.g.e.*, ss. 443-449; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, ss. 130-141; M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, ss. 347-354; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tablîli*, ss. 468-479; Âmil Çelebioğlu, “Kültür ve Edebiyatımızda Ay”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, ss. 677-689; a.g.mlf., “Ay-Kültür ve Edebiyat”, *TDVİA*, İstanbul 1991, IV, 186-191; Metin And, *a.g.e.*, ss. 347-348; İskender Pala, *a.g.e.*, ss.159-160; M. Çavuşoğlu, *a.g.e.*, ss. 253-256.

95 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, ss. 130-131; Metin And, *a.g.e.*, 347.

96 Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s. 479.

97 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 131; Metin And, *a.g.e.*, 347.

98 Yedi gezegenin, padişahın emirlerini dışarıdakilere bildiren atlı birer bey olduğu şeklindeki benzetme için bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, ss. 141-142.

Cāme tebdīl olup gezer giceler
Atı oynadıdır anuñ bacalar (161)

İshak Hocası, ay kelimesini bir de zamanı ifâde etmek için kullanıyor. “Meh u sâl” (1178), “Yek-mâh” (1481), “Dü-mâh” (2229) gibi.

Aya ilişkin bir de “Şakk-ı kamer” hadisesi zikredilmektedir. Ancak bu olay Resûlullâh (SAV.)’in anlatıldığı fasılda İshak Hocası tarafından yalnızca konu başlığı olarak ele alındığını belirtmekle yetiniyoruz.

Mesnevî’de ayın dolunay şeklinden bahsedilirken “Mâh-ı temâm” ve “Bedr” isimleriyle zikredilir. Dolunayın meydana gelme sebebi olarak da, hilalin şehir şehir gezmesi gösterilerek; hilal böyle o şehirden bu şehre gezmeseydi mahşer sabahına kadar hiç Bedr olmazdı diyor (1632). Bu vesileyle kıyamet alametlerinin ay yönüyle olanlarına da işaret ediliyor.

İshak Hocası ayrıca Âdemoğlunun diğer yaratıklara göre olan makamını tasvir ederken; güneş ile ay, Bedr ile meh (620), bedr ile hilal (621) karşılaştırması yapıyor.

Beyitlerde “Tâbende, Çehre, Mâh-ı tâbende, Meh-i tâbân, Mâh-ı münîr, Mâh-rû, Mâh-ı burc-ı yakîn, Mâh-ı burc-ı şerîf, Mâh-ı nahşeb, Murassâ-tâc, Âyine, Sîm” ile kastedilen yine aydır.

Ay özellikle dolunay halinde, geceleyin gökyüzünde parlamasıyla yüze benzetilmekte ve parlaklığı vurgulanmaktadır (931). *Vahdet-nâme*, konusu itibâriyle beşeri aşka çok fazla değinmez, ancak o Hz. Muhammed’in atalarından bahsederken bu temiz soyun kadınlarından Zühre, erkeklerinden ise Mâh, Bedr, Kamer şeklinde bahsederek çeşitli benzetmelerde bulunur.

Hz. İsmail’in anne karnındaki durumunu “mâh u hâle” benzetmesiyle verir (1694). Peygamberimizin dedelerinden Hâşim (2067), Abdülmuttalib (2098), babası Abdullah’tan (2171, 2145) bahsettiği beyitlerde onları; ay yüzlü, şekl-i kamer, mâh-temâm, ay gibi taze ve güler yüzlü tâbir etmiştir. Hz. Muhammed ise; ayın ve güneşin kendisini kıskanacağı kadar nur yüzlüdür (2318).

Ay güneşin aydınlattığını belirtmiştik. İshak Hocası Ay bahsinde de onun güneşle münasebetinden bahsetmekte ve ayın güneşe bakan yüzünü harman yerine benzeterek, “ondan ne kadar uzak olsa da daima aydınlıktır” demektedir (165). Tahtta oturan bir padişaha benzettiği güneşin, Ay’ı hiçbir zaman ümitsiz kılmayacağını dile getirmekte (168) ve aslında tüm bu işlerin asıl sahibinin Allah olduğunu belirterek “güneşi 'Rahşende', Ay’ı da 'Tâbende' eyleyen odur” demektedir (180). İşte bu tâbendenin de onun dergâhında bir köle olduğunu söylemektedir.

Dergehinde o mâh-ı tâbende
Oldı tâ-bende oldı tâbende (181)

Ay ayrıca, parlak ve beyaz rengi renginden ötürü gümüşe benzetilmektedir. Bir de gece gökyüzünde diğer yıldızlarla birlikte görünmesi ve hepsinden daha büyük olması nedeniyle gecenin sultanı kabul edilirse, gökyüzündeki yıldızlar onun tacını süsleyen değerli taşlar olarak tasvir edilir (167). Ancak, Hz. Muhammed'in doğduğu gece gecenin sultanı olan Ay, gece külâhını giyerek hâb-gâh-ı ufka çekilerek kaybolmuştur.

Şeb külâhın giyüp şeh-i encüm
H'âb-gâh-ı ufuğda olmuş güm (2298)

İshak Hocası, dolunay halinde iken Ay'ın üzerindeki siyahımsı lekelerin ise, elinin karasıyla yüzüne dokunmasının eseri olduğunu dile getirir (164).

Mâh-ı nahşeb (Mâh-ı keş, Mâh-ı siyâm): Nahşeb bu günkü Karaşi şehrinin ismi olup, İbn-i Muknî' veya Mukannâ' adlı Horasanlı bir hâkimin bu bölgedeki Siyam dağının eteğindeki bir kuyudan sihirle çıkardığı aya bu isim verilmiştir. Bu ayın, gece ay battıktan sonra kuyudan çıkarılarak üç fersah mesafeyi aydınlattığı, altmış gece gökyüzünde kaldığı rivâyet edilmektedir.⁹⁹ İshak Hocası bir beyitte, Hz. İbrahim'in hapsolunduğu yerden çıkarılarak ateşe atılmak üzere mancınığa götürülüşüne telmihte bulunarak; hapishaneyi kuyuya, Hz. İbrahim'i de kuyudan çıkararak yol boyunca etrafı aydınlatan mâh-ı nahşebe benzetmektedir.

Mâh-ı nahşeb gibi o 'âlî-şân
Çâh-ı mahbesden oldı rah-tâbân (1528)

Başka bir beyitte de yine mâh-ı nahşebi kastederek hilali, kuyuya düşen dolunayı oradan çekmeye yarayan çengele benzetmektedir.

Yeni ay “Hilâl, Mâh-ı nev, Çengel, Keştî, Hançer, Ebrû” tâbirleri ile tasvir edilir. Ayın Hilâl yani yeni ay hâli, şekli itibâriyle, dördüncü felekteki güneşin avize gibi asıldığı bir çengele benzetilir (2834). Ayrıca İshak Hocası günahkârlığından ve ibadetsiz tutumundan mübalağalı bir şekilde bahsederken, Ramazan ayının ilk günü görünen hilali günden güne kalbine sapanan bir hançere benzetmektedir (2532). Hz. Nuh'un gemisini su üzerinde yüzen kolsuz kanatsız bir su kuşuna benzeterek onun burc-ı âbîdeki hilalin şekli gibi olduğunu söyler. Hilal, kaç-eburû benzetmesinin edebiyatımızda oldukça yaygın bir kullanımı vardır. İshak Hocası bu benzetmeye, Hz. İsmail'in zevcesi Ra'le'yi tasvir ederken yer verir.

99 Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mağmular ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara 1993, s. 279; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Ankara 2000, s. 563; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 259.

Zühre-piřānı vü hilāl-ebrū
Teřne-i vuslata bir iim su (1990)

“Bende, Bende-fermān, Münkād, Felek-zede, Pīr-i nūrānī, Dede” ay için yapılan benzetmelerdir. Ay, kāinat var olduėundan bu yana Allah'ın emirlerini yerine getiren bir kōledir. Bu yūzden Hak, onu yūzū nurlu bir dede, “Pīr-i nūrānī” etmiřtir (157). Bu benzetmeyle, ayın kadimliėine de iřaret edilmiřtir. Ayrıca “İtdi Hak” sōzcūėu Allah etti ve hak etti anlamlarına gelecek řekilde tevriyeli olarak kullanılmıřtır.

Ayın yařlılıėına ve yıllardır hizmet etmekte oluřuna iřaret eden bir bařka benzetme de, onun hilal řekli ve beyazlıėı kastedilerek; bařına daė vurulmuř bir dede ve felek-zede oluřuna iřaretle yapılmaktadır (158). Daėdan kasıt yūkseklilik ve būyūklūktür. Ay feleėi, diėer feleklerin, gezegen, burç ve yıldızların en altındadır. Būtūn bunları sırtında tařıyan bir dedeye ve felek-zedeye benzetilme sebebi bu olsa gerekir. Bu nedenle Ay öylesine talihsizdir ki, felek deėirmeninde bir kōle olarak dōnūp durmaktan sakalı aėarmıřtır. Burada ayın deėirmende çalıřırken un bulařarak bembeyaz oluřuna da iřaret edilmiřtir.

Āsiyāb-ı felekde bir bende
Geraėartdı saėal deėirmende (159)

“Kan içici, Gark-ı hūn” ayın kırmızı rengi için kullanılmıştır. Ay, tutulduğunda ve bazen şafak vakti kırmızı gōrūnür. Bu özelliği nedeniyle kāse kāse kan içmiş olarak tasvir edilir:

Ayda bir kerre eylese iħsān
Yuřturur māha kāse kāse an (169)

Mesnevī'de “Māh-ı nev” tābir edilen hilal, řafak vakti kızıl gōrūnmesi nedeniyle de “Gark-ı hūn” kana bulanmıř řekilde tanımlanmıřtır.

Māh-ı nev hāline hele bir bağ
Ĝark-ı hūn eylemūřdür anı řafak (170)

Ay tutulması için “Husūf ve Maħsūf” kelimeleri kullanılmıřtır. Dūnyanın ay ile gūneř arasına girmesi ile Ay tutulması gerçekleřir. Ayın dūnyanın gōlgesine girmesi ile gūneřten aldıėı parlaklıėı kaybeder. Ay tutulması, dolunay zamanında ve ayın dūėūm noktalarına yakın olması durumunda meydana gelir. Gūneř karřı dūėūm noktasında veya ona yakın olmalıdır.

Gūneřin ve ayın tutulmaları Allah'ın kudret ve kuvvetinin eseridir.

Mihr olur udreti ile meksūf
Māh olur uvveti ile maħsūf (177)

İshak Hocası'na göre Ayın tutulma sebebi, yüz karasından dolayı utanıp gizlenmesidir. Onun utandığı kişiler, üzerinde dönen ve onun her hareketini gören feleklerdir (163).

Ay 30-31 günlük döngüsünde son 2-3 gün görünmez; bu nedenle Ay takviminde bir ay 28 güne indirilmiştir. İshak Hocası, aşağıdaki beyitte buna işaret etmiş ve ayın son üç günde görünmeyişini esir edilmesine bağlamıştır. Güneşin yanmasına ve ayın esâretine sebep olan ise İlâhî aşktır.

Mâhî ol eyledi maḥāka esîr
Mihri ol itdi ihtirâka dilîr (230)

Ay, bu 28 günlük döngüsünde her gece bir menzilde olur. Bu durakların bazıları, sekizinci felekte bulunan takımyıldızların; bazıları ise bu takımyıldızlar bünyesindeki bir yıldızın adıdır. Ay konakları da denen bu 28 menzilin her biri için simgeler vardır: 1. Şeretayn, 2. Buteyn, 3. Süreyyâ, 4. Deberân, 5. Hek'a, 6. Hen'a, 7. Zira', 8. Nesre, 9. Tarfe, 10. Cebhe, 11. Zübre, 12. Sarfe, 13. 'Avvâ, 14. Simâk-ı A'zel, 15. Gafr, 16. Zubânâ, 17. İklîl, 18. Kalb, 19. Şevle, 20. Ne'âyim, 21. Belde, 22. Sa'd-Zâbih, 23. Sa'd-ı Bula', 24. Sa'dü's-su'ûd, 25. Sa'dü'l-ahbiye, 26. Ferg-i Evvel, 27. Ferg-i Sâni, 28. Rişâ.¹⁰⁰

İshak Hocası bu duraklardan, burçlar ve sâbiteler konusunda çeşitli vesilelerle bahsediyor. Örneğin arslan burcu için, “Zirâ” ve “Kalb” kelimelerini tevriyeli olarak kullanıyor.

Ne zirâ' ı ḳalur idi mebsût
Ten u ḳalbi olurdu nâ-merbût (65)

SÂBÎT YILDIZLAR (SEVÂBÎT)

“Sevâbit” başlığıyla kastedilen Sâbiteler yani sâbit yıldızlar, daha önce sekizinci felek ve burçlar bahsinde sözü edilen sâbit yıldız kümeleridir.¹⁰¹ Bu yıldız kümelerinin, burçlar mntıkasının kuzey ve güneyinde bulduklarını ve oluşturdukları sûretler ile birtakım isimler aldıklarını belirtmiştik. Kuzey mntıkası şu şekildedir: 1. Aşğa, 2. Dübb-i Ekber, 3. Tinnîn, 4. Keykâvus, 5. Uvâ, 6. Caî, 7. Selebek, 8. Tâir, 9. Zâtü'l-kürsî, 10. Bersavuş, 11. Mümsik, 12. Havvâ, 13. Habbetü'l-hava, 14. Sehim, 15. 'Ikâb, 16. Nesr, 17. Dülfin, 18. Feres-i evvel, 19. Feres-i sâni, 20. Mirât-ı müselsele, 21. Müselles-i şimâlidir. Güney mntıkası ise: 1. Kannas, 2. Cebbar, 3. Nehir, 4. Erneb, 5. Kelb-i Ekber, 6. Kelb-i aşğar, 7. Sefîne, 8. Şucâ, 9. Bâtiya, 10. Gurâb (Baykuş), 11. Garnuk, 12. Gulâm-ı Hîndî, 13. Tavus, 14. Nahl, 15. Müselles-i Cenûbî, 16. Kelb-i Bahrî, 17. Zübâbe, 18. Hût zülcenâh, 19. Ejderhâ, 20. Garab (Karga), 21. Keyturs, 22. Sübü, 23. Mücmere, 24. İklîl, 25. Hût-i cenûbî, 26. Anka, 27. Hamâme-i

100 Metin And, *Minyatirlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası*, s. 348.

101 İshak Hocası Ahmed, *İrtifâ' Risâlesi*, vr. 13b-17b.

Nûh'tur.¹⁰² İshak Hocası, bu başlık altında bu takımyıldızlarından bahsetmektedir.

Vahdet-nâme'de yıldızlar, eşi benzeri olmayan yüce Padişâh'ın künbed-i vâlâ'nın kapısını süslediği nakıştır (187). O, sanat kalemiyle, yıldızlarla sekizinci felekte pek çok sûretler resmetmiştir (189). Bu yıldızların her biri, Allah'ın hüküm kapısının önünde bekleyen emir kullarıdır (190). Yıldızları, ayı ve güneşi gökyüzüne yerleştirerek kudretini izhar etmiştir ki, akıl sahipleri onlardan ibret alsınlar (191). Yezdân, âsumâna semâvî bir kaftan giydirerek, vücuduna onu şâhit etmiştir (192).

İshak Hocası, yıldızları, fülk-i gerdûnda hizmet eden sâbit erlere benzeter (193). Bir karar üzere orada durup gece gündüz cihanı seyretmektedirler (194). Eğer onlar emre uyup geceleyin yerlerinde bulunmasalardı, sebz-i mîna (gökyüzü) boş bir şarap küpüne benzer, içi kap karanlık olurdu demektedir.

Emre râm olmasa eger encüm
Sebz-i minâ olur çü hâlî hum (195)

İshak Hocası, yukarıda ay duraklarında ve kuzey-güney mıntıkalarında isimlerini saydığımız sabit yıldızlardan bazılarını, İlâhî emre itâat etmemeleri durumunda Kahr-ı İlâhî ile başlarına gelecek musibetlerin neler olacağını anlatır.

Gurâb (Baykuş): Gurâb takımyıldızı güney mıntıkasında bulunur. İshak Hocası bu takımyıldızını Baykuş ismiyle zikreder.

Kürsîsin eylemezdi atlas-püş
Lâne eylerdi burcını Baygüş (196)

Kehkeşân (Samanyolu): Samanyolu da emirlere uymasa idi berbat olurdu.

Eyleyüp Kehkeşânını ber-bâd
Çivisini atardı çâr evtâd (198)

Benâü'n-na's (Nâş kızları): Nâş, kefene sarılıp tabuta konmuş ölü, cansız vücut anlamlarındadır. Kuzey mıntıkasında bulunan Dübb-i Ekber, yıldız kümesinin kuyruk kısmında bulunan en sönük yıldız olduğu için bu ismi almıştır.

Ḳahrı ile o Ḥālîku'l-ʿarşuñ
Öksüz olur Benâti hep na' şun (199)

Süreyyâ: Ay konaklarının üçüncüsüdür. Yedi (veya altı) yıldızlardır ki yıldızdırlar ki; ikişer ikişer karşılıklı dururlar.

Ṭağıdup cem'ini Şüreyyânuñ
Yire çalardı küzesin anuñ (200)

102 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, ss. 89-100.

Gumeysâ (Şi'râ el-şâmî): Gumeysâ, gözü mahmûr, çapaklı olan kadın demektir.¹⁰³

Gözin açdurmuyup Gumeydâya
O da hasret giderdi Şi' rāya (201)

Dübb-i ekber (Büyük Ayı): Dübb-i ekber, Büyük Ayı tâbir edilen, kutup yıldızı ile beraber etrafındaki yedi yıldızdır. Kuzey mıntıkası kümelerindedir.

Antares: Kırmızımtırak bir yıldız olup Akrep takımıyıldızının en parlak yıldızıdır. Akrebin Kalbi olarak da bilinir.

Ayyûk: Ayyuk, kuzey mıntıkasında bulunan keçi takımıyıldızlarının en parlak olanıdır. Gökyüzünün pek yüksek noktasında bulunmaktadır.

Dübb-i ekber çü 'Anter-ı medkûk
Topa tütulmişa döner 'Ayyûk (202)

İklîl (Tâc): Güney mıntıkası burçlarındandır.

Toğrı gitdi reh-i Hâka İklîl
Âb-ı rüyın bu yolda itdi sebîl (203)

Garâb-Nesr-i tâ'ir-Mâkiyân-'Ikâb¹⁰⁴: Garâb (kartal): Güney mıntıkası yıldız kümelerindedir. Nesr-i tâ'ir, Mâkiyan (karakuş) ve 'Ikâb (tavşancıl kuşu) bu takımın yıldızlarındandır.

Nesr-i tâir: Batı yönünde görülen parlak bir yıldız. Kartal (Garâb) takımıyıldızının T şeklindeki yapısında iki hattın birleşme yerinde bulunan en parlak yıldız.

Nesr-i t̄ayirle Mâkiyân u 'İkâb
Per u bālın dögerdi hem-çü Ğarâb (205)

Garâbü'l-beyn: Garâbü'l-beyn, ala karga demektir.

İtmez idi Kur'ân-ı 'ulviyyîn
Sayhalar eyleyüp Ğarâbü'l-beyn (217)

103 Elimizdeki mevcut nüshalar bu kelimeyi "Gumeydâ" şeklinde yazmıştır. Arapça kaynaklarda Gumeysâ olarak kullanılmaktadır: Kurtubî, Necm sûresi 55. âyetin tefsirinde bu yıldızdan bahsetmektedir. "Denildiğine göre; Arapların hurafeleri arasında şunlar da vardı: Süheyl ile Şi'ra yıldızları karı koca idiler. Süheyl aşağı doğru Yemen tarafına kaydı, Şi'ra Abur da Samanyolunu geçip gittiğinden ötürü "el-Abur (geçip giden, kateden)" diye adlandırılmıştır. el-Gumeysa ise yerinde kaldı, Süheyl'i kaybettiği için gözlerinde beyaz çapaklar oluşuncaya kadar ağladı. Biri diğerinden daha saklı olduğundan ötürü ona Gumeysa denildi." el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru'l-Kurtubî*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1964, XVII, 119.

104 Erzurumlu İbrâhim Hakkı, "ğurâb" kelimesini baykuş; "ğarâb" kelimesini de kartal anlamında kullanmıştır. Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *a.g.e.*, s. 90.

Tinnîn-Dülfin: Tinnîn (Ejderha) ve Dülfin (Yunus) takımyıldızları kuzey mıntıkasında bulunur.

Seng-i ğayret ezerdi Tinnîni
Nâr-ı sütüt yaqardı Dülfini (206)

A'zel (Simâk-ı a'zel):Simâk-ı a'zel, ay duraklarından on dördüncüsüdür. İshak Hocası bu konak için A'zel ismini kullanmıştır. A'zel, sözlük anlamıyla yalnız ve silahsız adam demektir. “Eğer A'zel emre râm olmayaydı, râmih yani süngü batıran bu adamın elinden mızrağı alınırđı, yalnız ve silahsız bir adam olurdu” diyor.

Râmihun nîzesin alup evvel
Eyler idi anı daĥi A'zel (207)

A'zeli dâĥi eyleyüp ma'zül
Yılduzı düşkün olur idi çoĥul (208)

YILDIZLARIN BAZI DURUMLARI (BA'ZI EVZÂ-İ KEVÂKİB)

“Ba'zı Evzâ-i Kevâkib” başlığı altında yıldızların bazı hallerinden bahsedilmektedir. *Vabdet-nâme*'de genel olarak yıldızlardan bahsedilirken; “yılduz, nücûm, encüm, kevkeb, kevâkib, ahter, sitâre” kelimeleri tercih edilmektedir. Yıldızların bazen benzeyen bazen de benzetilen olarak kullanıldığını görüyoruz. Onlar gökyüzünde sâbit olmalarıyla kadem erine, bekçiye, gözcüye benzetilir. Parlak ve ışıltılı olmalarıyla, bazen gecenin şâhı olan ayın tacını süsleyen değerli taşlara, bazen de gök kubbeyi bezeyen tezyinâta benzetilir. Kimi zaman da gökyüzü buhurdana benzetilerek, yıldızlar bu buhurdan içerisinde yanan korlar olarak tasavvur edilir. Ya da parıltılı bir gözün yıldızla benzetildiği de olur (1769). İshak Hocası özellikle Ra'le (2015), Âmine (2186) gibi peygamber anneleri için pâk-ahter, pür-sitâre, bülend-ahter, müşterisi nücûmdan çok gibi tâbirler yoluyla yıldız benzetmesi yapmaktadır.

Mesnevî'de yıldız kelimesi tâlih anlamında da kullanılmıştır. “Yılduzı düşkün” ve “Kutlu sitâre” tâbirleri bunlardandır.

Kevkebün baĥtı olsa nâ-mes'üd
Bir nazarla ider anı behbüd (225)

İshak Hocası, bu başlık altında, yıldız ve gezegenlerle ilgili birtakım terimleri ve halleri bildirmektedir. “Allah'ın emri olmasa idi, felekler gemiler gibi dönücü; yıldızlar da onların içerisinde akıncı olmazdı (216); bin efsun yapılsa da felekler bir yere toplanamazdı” (218) diyerek söze başlayan İshak Hocası, gezegenlerle ilgili terimler olan evc, hadîd (1561), cevzher (cevzehr) kelimelerini kullanıyor.

Evc, en üst nokta, yani bir gezegenin Yer'e en uzak olduğu noktadır. Hadîd ise, en aşağı noktadır ve Çukurluk anlamı da vardır. İshak Hocası bu

kelimeleri tenasüp içerisinde kullanarak, “evce en yüksek dereceyi; hadîde ise alçaklık ve zelillîği veren Allah'tır; yıldızların istikamet veren, geri dönmeleri ya da durmaları ondandır” demektedir (220).

Evce oldur viren yüce pāye
Hem hađîdi iden fūrū-māye (219)

Cevzher: Gezegenler için kullanılan bir terim olup, düğüm noktası (Ukde) anlamındadır. Re's (Baş-çıkış) ve zeneb (kuyruk-iniş) olmak üzere iki düğüm (Ukde) noktası vardır. Ay feleğinin altında iki paralel düzlemde çevrili yuvarlak bir cisimdir.¹⁰⁵ İshak Hocası, cevzheri bu özellikleriyle yılanı benzetmektedir ki, eski mitolojide hazine bekçileri yılanlar ve ejderhalardır.¹⁰⁶ Bu durumda ay ve güneş de hazine içerisine gizlenmiş hazinelerdir (221). İshak Hocası bu düğüm noktalarının ay ve güneş tutulmalarının da sebebi olduğunu zikrediyor. Ay ve güneş tutulmalarından ilgili bölümlerde bahsedildiğinden burada yeniden açıklamada bulunmuyoruz.

Oldı emri-y-le anda re's u zeneb
Mıhr u māhuñ tūtulmasuna sebeb (222)

Merkez: Gezegenlerde taşıyıcı kürelerinin etrafında dolandıkları noktadır.¹⁰⁷

Merkezinden ayrılmadı çü zemīn
Başına döndü bu sipıhr-i berīn (324)

Mıhver: Eksen. Çevresinde bir cismin döndüğü doğrudur. Mıhver-i sema: Gök ekseni. İki ucunun sonsuza uzatıldığı düşünülen yer ekseni, yani günlük harekette yıldızların çevresinde döndüğü eksendir.¹⁰⁸

Merkez-i devr-i āsumān-ı vücūd
Mıhver-i çarḥ-ı da' vet-i behbūd (2375)

Mıntıka: Kuşak. Yeryüzünde ya da herhangi bir gök cisminde belli koşulları sağlayan bölge. 2) Bölge, yöre. Gökyüzünde bölünmüş ya da seçilmiş alan. Mıntıka el-hareket el-saniyye (İkinci hareket kuşağı) ve Mıntıka el-hareket el-Ula (Birinci hareket kuşağı) olmak üzere iki mıntıka vardır.¹⁰⁹

105 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 125.

106 Metin And, *a.g.e.*, ss. 302-305.

107 Yavuz Unat, “Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi”, *Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezî Dergisi (OTAM)*, S.11, s. 673.

108 Yavuz Unat, *a.g.e.*, s. 675.

109 Yavuz Unat, *a.g.e.*, s. 675.

Sökilüp qahrı ile mınçıqası
Tutmaz olur tikiş yeñi yaqası (197)

SONUÇ

Bu çalışmada hem bir astronomi bilgini hem de yetenekli bir şair olan İshak Hocası'nın "*Vahdet-nâme Âlem-Engîz*" adlı mesnevîsinde "yaratılış" ve "felekler" konusunu nasıl ele aldığı anlatılmıştır. İshak Hocası Ahmed'in söz konusu mesnevîsi "*Âlemi Titreten Vahdet Kitabı*" ya da "*Âleme Ayna Tutan Vahdet Kitabı*" gibi anlamlara gelmektedir. Adından da anlaşıldığı üzere bu çalışma Allah'ın birliği ve onun tüm âlemdaki tecellîlerini konu alması yönüyle dîni konulu mesnevîlerdendir. Temelde Allah'ın varlığı ve birliğini konu edinen eser, edebiyat tarihimizde manzum ve mensur örneklerini bulduğumuz *Vahdet-nâme* isimli eserlerden birisidir. Dîvan şiirinde dîni konulu eserler arasında ayrı bir tür teşkil eden Vahdet-nâmeler genellikle şâir veya ediplerinin bağlı buldukları tasavvuf anlayışının ilkeleri doğrultusunda şekillenmektedir.

Vahdet-nâme'nin temel gayesi, akıl ve vahiy bileşkesi çerçevesinde Allah'ın birliği, isimleri ve sıfatlarını anlatmak, kâinatı ve içindeki her şeyi belli bir silsileyle yaratmasını (seyr-i nüzûl), bu varlıkların yaratılış hikmetlerini konu edinmektir. *Vahdet-nâme* konuya Tevhîdle başlamaktadır. Yani, evrende yaratılmış her bir varlığı anlatmadan evvel, Allah'ın varlığından, birliğinden, kudretinden ve bu varlığı yaratmadaki hikmetinden söz etmektedir. Daha sonra ise söz konusu mahlûkâtın, Allah'ın emirleri karşısındaki acziyetinden, itâatından ve itâat etmemesi durumunda başına nasıl felâketlerin geleceğinden bahsetmektedir.

Kaynağını öncelikle âyet ve hadislerden alan *Vahdet-nâme*, kültür mirâsımızın hemen bütün ürünlerinde olduğu gibi kadim dinlerin inanışlarından ve mitolojiden de etkilenmiştir.

İshak Hocası ilk olarak uyumakta olan büyük bir yokluktan söz etmekte, bunun ardından İslâm inancına göre Allah'ın yalnız "ol"(kün) demesiyle bütün âlemi yarattığını anlatmaktadır. Allah'ın ilk olarak bulutu, daha sonra su damlasını ve tüm imkân âlemini sudan yarattığını bildirmektedir. Böylece yokluk uykusunda olan tüm yaratıklar uyanmış, Allah'ın birliğini kabul ve tasdik etmişlerdir. Arş'tan sonra yeryüzüne doğru tüm katmanlar varlık âlemidir ve Allah'ın yaratmasıyla var olmuşlardır. Böylece yokluk âleminin üzerini örten perde kalkmış ve her şey vücut bulmuştur.

İshak Hocası'na göre, dünya kâinatın merkezidir. Felekler âlemi dokuz katlıdır ve dünyayı bu dokuz felek kuşatır. Bunlar iç içe geçmiş halkalar halinde dünyayı çevrelemiş ve dünyanın etrafında dönmektedirler (dördüncü felekte bulunan güneş de dâhil olmak üzere). En üstte olanı Felekü'l-eflâk (Dokuzuncu felek)'tir, inanişe göre Arş ve Kürsî bunun üzerinde yer alır. Atlas Feleği,

Felekler Feleği ya da Felekü'l-A'zam da denilen bu felek diğer bütün feleklerin hareket ettiricisi olup ters yönde dönmektedir. Altında on iki burcun yer aldığı ve adını bu burçlardan alan Felekü'l-burûc, yani sekizinci gök katı vardır. Diğer yedi feleğe ise her birinde bir gezegen bulunduğundan “Seb'a-i seyyâre” denilmiştir. Bunlar da yukarıdan aşağıya doğru: yedincide Zühâl (Keyvân), altıncıda Müşterî (Bercîs, Jupiter), beşincide Mirrih (Merih, Mars), dördüncüde Şems (Güneş), üçüncüde Zühre (Venüs), ikincide Utarid (Merkür), birinci felekte de Kamer (Ay) yer almaktadır. Felekler Kat kat oluşundan dolayı çoğul kabul edilmekte ve “eflâk” ve “felekler” şeklinde anılmaktadırlar.

İshak Hocası felekler bahsinin devamında “Sevâbit” başlığı altında sekizinci felek yani burçlar bahsinde sözü edilen sâbit yıldız kümelerinden (sâbiteler) söz etmektedir. Bu yıldız kümeleri, burçlar mıntkasının kuzey ve güneyinde bulunurlar ve oluşturdukları sûretler ile birtakım isimler alırlar. Gurâb (Baykuş), Kehkeşân (Samanyolu), Benâü'n-na's, Süreyyâ, Gumeysâ (Şi'râ el-şâmî), Dübb-i ekber (Büyük Ay), Ayyûk, İklîl (Tâc), Garâb, Nesr-i tâ'ir, Mâkiyân, 'Ikâb, Tinnîn, Dülfin, A'zel (Simâk-ı a'zel) gibi takımyıldızlarıdır.

Felekler yani ayüstü âlemlerle ilgili İshak Hocası son olarak “Ba'zı Evzâ-i Kevâkib” başlığı altında yıldızların bazı hallerinden bahsedilmektedir. İshak Hocası, bu başlık altında, yıldız ve gezegenlerle ilgili evc, hadîd, cevzher, merkez, mihver, mıntka, vb. birtakım astronomi terimlerinden ve olaylarından söz etmektedir.

Felekler âleminde tafsilatlı bir şekilde bahseden İshak Hocası'nın eserinde astronomiye ait pek çok terime yer verildiği gibi aynı zamanda manzum bir edebiyat eseri olması hasebiyle gökyüzü ve yıldızlarla ilgili pek çok mazmun, motif ve remizi bulmak da mümkündür. Örneğin; İshak Hocası *Vahdet-nâme*'de felek kavramına karşılık bazen “Eflâk, Sipîhr, Âsumân, Semâ, Gerdûn, Çarh, Gök” kelimelerini kullanmıştır. Felekler için, “Çember, Sâye-bân, Nüh-revâk, Nüh-kubbe, Nüh-tâk, Nüh-âbâ, Kubbe, Kubbe-i gerdân, Kubbe-i çarh, Bâm-ı Gerdûn, Değirmen, Perde, Dâr, Serpûş, Taşt (Leğen), Tâs, Kâse, Hayme-nişîn, Fülk-i gerdûn, Kavs, Nûn” gibi benzetmeler yapmıştır. *Vahdet-nâme*'de genel olarak yıldızlardan bahsedilirken; “yıldız, nücûm, encüm, kevkeb, kevâkib, ahter, sitâre” kelimeleri tercih edilmektedir.

Yukarıda, dünyanın evrenin merkezi olduğunu ve feleklerin onun çevresinde döndüğünü belirtmiştik. İshak Hocası, dokuz feleğin dünyanın etrafında dönüşünü bir sebebe bağlamakta ve yeryüzünü gelin (ana), gökyüzünü de damat (baba) olarak tasvir etmektedir. Yani feleklerin dönüşünün sebebi aşktır.

İshak Hocası söz konusu yaratılış silsilesinin en başına ulvî âlem (ay üstü âlem) olan dokuz feleği ve içindeki gezegen ve yıldızları koymaktadır. O bu âlemi yani (ay üstü âlem)'i “baba” olarak tanımlar.

Ardından aynı esaslar çerçevesinde süflî âlem yani (ay altı âlem)'den bahseder. Burada “ümmühât-ı anâsır” anâsır-ı erbaa (ateş-hava-su-toprak)'tan ve burada gerçekleşen değişik hadiselerden söz etmektedir. *Vahdet-nâme*'de süflî âlem ise “Anne” olarak telâkki edilmiştir. Ulvî ve süflî âlemin birleşmesinden mevâlid-i selâse (Üç evlât) diye isimlendirdiği mâdenler, bitkiler ve hayvanlar vücûda gelmektedir. Ana ve babanın tek gayesi evladını terbiye etmek olmalıdır. İşte feleklerin gece gündüz hiç durmaksızın dönmesi bundandır.

İshak Hocası tüm bunların yaratılışından bahsettikten sonra Âdem ve Havvâ'nın serüvenini ele almakta ve konuyu “İnsan”a getirmektedir. Ona göre yaratılanların en şerefli olan insanın beş dış ve beş iç duyusu vardır. İnsanı hayvandan ayıran akıl ve nutuk kâbiliyetleri; bu kuvvelerin her birinin amacı, işleyişi ve hikmeti üzerinde durmaktadır. Ayrıca; işitme, görme, koklama, tat alma ve dokunma duyularıyla; hiss-i müşterek, hayal, vehim, hâfıza, müfekkire kâbiliyetlerinin yaratılış hikmetlerine uygun kullanılmaları konusunda çeşitli nasihatlerde bulunmaktadır. Bunu yaparken içinde yaşadığı toplumun düştüğü hataları da göz önüne sermektedir. Tüm mahlûkatın hizmetinde olduğu insan da kadın ve erkek olarak yaratılmıştır ki; dünyaya geliş amaçları “Hayr-ı Halef” olan hayırlı evlat yetiştirmektir. Bunun ise tek amacı; Allah'ı bilip, ona ve Resûlü'ne inanacak, ibâdet ve itâatte bulunacak nesillerdir. Bu münasebetle, Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâil ve kıssalarından bahseden İshak Hocası, dört büyük peygamberi ve neseplerini kâinâtın yetiştirdiği en gözde “Hayr-ı halef” olan eşsiz bir inci değerindeki Hz. Muhammed'i ve onun getirdiği İslâm Dinî ile Kur'ân-ı Kerîm'i anlatmak için zikretmektedir.

Vahdet-nâme'nin yaratılış ve feleklerle ilgili bahislerine yer verdiğimiz bu çalışmada bir astronomi âlimi ve şair olarak İshak Hocası'nın ve *Vahdet-nâme*'sinin edebiyat araştırmacılarına kolaylık sağlayacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-hafâ ve muzîlü'l-ilbâs 'amme's-tehara mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs, *Dâr-ı İhyâü't-Türâsi'l-Arabî*, Cilt: I-II, Beyrut 1351.
- Ahmed-i Dâ'î, *Çengnâme*, Haz. Gönül Alpay Tekin, Published at Harvard Universty, Harvard 1992.
- Albânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâife ve'l-mevzûa*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1992.
- Altıntaş, Hayrani, *Erzurumlu İbrâhim Hakki*, MEB Yay., İstanbul 1997.
- And, Metin, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, Akbank Yay., İstanbul 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sabîb-i Buhârî*, Dâru't-Tibâ'ati'l-Âmire, İstanbul 1315.
- Büyükkarcı, Fatma, *Firdevs-i Tavîl ve Dâvet-nâme'si*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniv. SBE, İstanbul 1993.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Necati Bey Divanı'nın Tablîli*, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.
- Çelebioğlu, Amil, "Ay-Kültür ve Edebiyat-", *TDVİA*, Cilt: IV, İstanbul 1991.
- "Eski Türk Edebiyatında Gemiyle İlgili Şiirler ve Bazı Husûsiyetler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, ss. 625-654.
- "Kültür ve Edebiyatımızda Ay", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998.
- Demirci, Mehmet, *Nûr-i Muhammedî*, Kitabevi, İstanbul 2008.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Aydın Kitabevi, Ankara 2000.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru'l-Kurtubî*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısırye, Cilt: I-XX (X cilt halinde), Kahire 1964.
- Fehd, Tevfik, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *TDVİA*, Cilt: XXII, İstanbul 2000.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mesnevî Şerhi*, MEB Yay., İstanbul 1973.
- Gül, Ali, *Kıyasî'l-Enbiyâlarda Yaratılış*, Ankara Üniv. SBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.
- İbn Tufeyl-İbn Sina, *Hayy ibn Yekzan (Rubun Uyanış)*, Çev. Yusuf Özkan Özburun ve diğerleri, İnsan Yay., İstanbul 2000.
- İbnü'l-Esîr, *İslâm Târihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, Çev. Abdullah Köşe, Türkiye Matbaası, Cilt: I-XII, İstanbul 1989.

- İbrahim Hakkı, Erzurumlu, *Mârifetnâme*, Sad. Duralı Yılmaz ve Hüsnü Kılıç, Çelik Yayınevi, İstanbul 2011.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin ve diğerleri, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, IRCICA, Cilt: I-II, İstanbul 1997.
- İshak Hocası Ahmed, *İrtifâ' Risâlesi*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 3536/2.
- Kurnaz, Cemal, "Felek-Edebiyat", *TDVİA*, Cilt: XII, İstanbul 1995.
 "Güneş-Edebiyat-", *TDVİA*, Cilt: XIV, İstanbul 1996.
Hayâlî Bey Divânı'nın Tablîli, MEB Yay., İstanbul 1996.
- Kut, Günay, "Acâibü'l-Mahlûkat", Cilt: III, *TDVİA*, İstanbul 1988.
 "Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkat Terümleri Üzerine", *Acâibü'l-Mahlûkat Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II*, (Yayına Hazırlayan, Fatma Büyükkarcı Yılmaz), Simurg Yay., İstanbul 2010.
- Kutluer, İlhan, "Burç-İslâm Literatüründe Burç-", *TDVİA*, Cilt: VI, İstanbul 1992.
 "Felek", *TDVİA*, Cilt: XII, İstanbul 1995.
- Nev'î Efendi, *Netâyic el-Fünûn-İlimlerin Özü-*, Haz. Ömer Tolgay, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, TDV Yay., Ankara 1993.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- Sefercioğlu, M. Nejat, *Nev'î Divânı'nın Tablîli*, Kült. Bak. Yay., Ankara 1990.
- Sofuoğlu, Nesrin, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz İnceleme-Metin*, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 90, Haziran 1994.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniv. Yay., Ankara 1973.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Müsiki ve Semâ*, Marifet Yay., İstanbul 1999.
- Unat, Yavuz, "Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi", *Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.11.
 "Güneş-Astronomi-", *TDVİA*, İstanbul 1996.

Güzelbisari'nin Vahdet-Nâme-i Âlem-Engîz Mesnevisinde Yaratılış ve Felekler ____ 145

Uzun, Mustafa, "Burç-Edebiyatta Burç-", *TDVİA*, Cilt: VI, İstanbul 1992.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyânet Vakfı Yay., Ankara 2000.